

Frederik IV's Landmilits og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark.

Af

E. Holm.

1. Har Frederik IV lagt Udskrivningen til Landmilitsen i Herremændenes Hænder?

Enhver, der nu lærer Danmarks Historie efter en af de almindelig brugte Skolebøger, lærer som en ubestridelig Kjendsgjerning, at om Frederik IV end hævede Vornedskabet 1702, var den Virkning, dette kunde faa til at fremme Bondestandens Frihedsudvikling, tilintetgjort derved, at han det foregaaende Aar havde oprettet Landmilitsen. Han gav nemlig, siger man, ved denne Herremændene en fordærvelig Magt over Bønderne, dels idet han lod dem faa Retten til at udskrive Landsoldaterne, dels ved at Stavnbaandet blev lagt paa Bondestanden. Dette kom endog til at omfatte Aldersklasserne fra 14 til 35 Aar, og medens Vornedskabet kun havde gjældt paa Sjælland og de tiliggende mindre Øer, laa Stavnbaandet som et knugende Tryk paa Bønderne over hele Landet. — Hertil indskrænker sig væsenlig, hvad der i Almindelighed vides om Landmilitsen under Frederik IV.

Da jeg er overtydet om at, hvad der saaledes gjælder som ubestridelig sandt, i Virkeligheden er urigtigt, vil det forhaabentlig findes naturligt, at jeg gaar ind paa denne Institutions Historie i Frederik IV's Tid. Ikke blot har den rette Opfattelse af den en afgjørende Betydning paa Dommen over denne Konges Regering; men der knytter sig ogsaa paa andre Maader adskilligt af ikke ringe Interesse til dens Historie, Grunde nok, som det synes, til her at henlede Opmærksomheden paa den.

Altsaa for det første, Udskrivningsretten skal ved Landmilitsens Indførelse være bleven overdraget Herremændene. Vi finde denne Lære skarpt udviklet i Allens Haandbog i Fædrelandets Historie, hvor det hedder: »Desto værre vare de tilsigtede Frugter af den skønne Forordning om Vornedskabets Ophævelse for en Del tilintetgjorte, inden de kom for Lyset. Thi Aaret forhen, den 22. Februar 1701 var der udkommet en Anordning om Opretelsen af et Landeværn eller Landmilit, ifølge hvilken hele Landet skulde inddeles i Lægd og af ethvert saadant stilles en Soldat til sexaarig Krigstjeneste. Men paa det privilegerede Jordegods tillodes det Herremændene selv at indrette Lægdene og udskrive til Soldat, hvem de vilde . . . Den vilkaarlige Magt, som Herremændene herved fik over deres undergivne Bønder, og som var bleven dem betrygget ved en et Par Dage tidligere udkommen Forordning, der forbød Præsterne overalt i Danmark at give noget Tjenestetyende Skudsmaal til at flytte fra et Sogn til et andet, med mindre den paagjældende først havde faaet Fripas af vedkommende Godsejer, blev af egennyttige Herremænd misbrugt paa den mest oprørende Maade. Gunst og Gave,

Fjendskab og Venskab afgjorde, hvo der skulde være fri og hvo Soldat; den Bondekarl, som havde noget til bedste, afpressedes hver Skilling for at slippe for Krigstjeneste, den fattige, som intet kunde give, eller den, som ved en eller anden Lejlighed havde paadraget sig Herremandens eller Forvalterens Vrede, maatte bære Musketten¹⁾.

Det ligger i Sagen selv, at denne Opfattelse kom til at gaa igjen ikke blot i Allens egen Lærebog, men ogsaa i dem, der siden have afløst denne, Thriges og Blochs Bøger. Ikke mindre er den gaaet over dels i kortere Oversigter over Nordens Historie, som f. Ex. i den, jeg selv har givet ved Bearbejdelsen af Cantus Verdenshistorie, dels ogsaa i mere omfattende Fremstillinger. Man gjenfinder den f. Ex. baade i Barfods Fortællinger af Danmarks Historie, Baches illustrerede Danmarks, Norges og Sverigs Historie, og endelig med en Tilsætning af dyb Indignation i «Danske Herregaarde»²⁾, hvis Forfatter C. E. Secher har givet den samme Opfattelse Plads i sit Skrift: «Danmark i ældre og nyere Tid». Denne Forfatter formaar endogsaa at angive, hvorfra Frederik IV havde optaget denne slette Indretning. Den skal skrive sig fra Rusland, hvis barbariske Czar Peter her havde vist de andre Despoter en Vej, som de fulgte, ligesom den paa samme Tid indførtes i Preussen. «Den Konge», hedder det, «som har Æren for at have været den første eller dog en af de allerførste, som optog denne skønne russisk-preussiske Idé, var Frederik IV»³⁾.

Denne Lære, som saaledes har Magten i vor danske

¹⁾ 7de Udgave, S. 479.

²⁾ XVII. Aakjær.

³⁾ Danmark i ældre og nyere Tid (Kjbhvn. 1874), I, 683.

historiske Literatur¹⁾, og som Allens med Rette ansete Navn har givet Kurs, skriver sig aabenbart fra den voldsomme, med stærke Deklamationer tilsatte Skildring, Riegels i sit Arbejde over Frederik IV's Historie har givet af Landmilitsens ødelæggende Indflydelse under denne Konge²⁾. Maaske har det styrket Allen i at følge Riegels, at den Fremstilling, Mandix giver af Forholdet i sin Landvæsenret, ingenlunde er saa skarp og klar, som det var ønskeligt. Men det er gaaet her, som det næsten altid gaar, naar man følger Riegels, denne, om end begavede, saa dog i Virkeligheden bundslette Historieskriver, som Kilde, at man da kommer paa Vildspor. Thi den Opfattelse, jeg her har gjengivet, er i det væsentlige urigtig.

¹⁾ En særegen Stilling har L. Engelstoft indtaget med Hensyn til det her omhandlede Spørgsmaal. Da han i første Bind af det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter (1805) meddelte en Oversættelse af et Udtog af det Anklageskrift imod Forvaltere og Ridefogder, som Præsten Jørgen Sorterup affattede paa Frederik IV's Tid under Navn af *Præstigiæ oeconomiae ruralis*, ledsagede han sin Oversættelse med Noter, og iblandt disse findes der en (S. 422), hvori han udtaler, at Frederik IV vistnok ved Forordningerne af 22. Febr. og 27. Dec. 1701 tilstod Proprietæerne den Ret vilkaarlig at stille til Soldater, hvilke Karle de vilde, men stærkt indskrænkede eller ophævede denne Ret ved Forordningen af 30. December 1702. Det vil forhaabentlig af nærværende Afhandling blive klart, at om Engelstoft end har set rigtig paa Forordningen af 30. December 1702, har han misforstaaet Ordningen 1701. Naar han har troet i et Sted af Sorterups Skrift (S. 406) at finde en Støtte for sin Forklaring, er det ganske sikkert ikke med Rette. Sorterups Ord om, at den Guldstrøm, som Landmilittsordningen først bragte Forvalterne, siden udtørredes til en lille Bæk, hentyde snarere til de Forandringer, der skete ved Forordningen af 19. Februar 1707 og den kgl. Ordre af 26. November 1709, hvorom senere vil blive talt.

²⁾ Udkast til Fjerde Friderichs Historie (Kjøbenhavn 1795) I, S. 173 ff., særlig S. 175 nederst: *Den danske Bonde var nu ikke mere vorned, han var en Lægdsbroder, men som denne skulde han af Proprietæren udskrives som Soldat. o. s. v.*

Men først et Par Ord om Landmilitzens historiske Udvikling.

Der knytter sig stor Interesse til denne, ogsaa bortset fra Spørgsmaalet om dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar. Den har igjennem Tiderne repræsenteret den nationale Side af vor Væbning til Lands i Modsætning til de hvervede Hærafdelinger, og den er en Tvillingsøster til Landmilitzen i Norge. Men medens denne fuldstændig havde Overvægten over de enkelte hvervede Korps, der fandtes der oppe, og saaledes blev Bæreren for Norges Krigshistorie i det 17de og 18de Aarh., traadte Landmilitzen her i Landet i Skygge for den hvervede Hær. Imidlertid stod den, med enkelte korte Afbrydelser, som et Vidnesbyrd om, at Tanken om et nationalt Forsvarsvæsens Betydning dog havde en vis Vægt, og man eksperimenterede med den ved Siden af den hvervede Hær, indtil endelig den nationale Tanke knuste Hvervings-systemet under Frederik VI og lod Danmark udelukkende faa et Værn af indfødte Soldater.

Efter at allerede Kristian IV havde stiftet Landmilitzen som en Væbning af Bønder paa Krongodset, fik den en videre Udvikling under Frederik III, men uheldigvis i en saa slet Retning, at den viste sig næsten ubrugelig under Kampen med Karl Gustav. Dette skræmmede dog ikke Frederik III fra at gjenoprette den, efter at han var bleven Enevoldskonge og kunde ordne alt efter eget Tykke. Hvad han saaledes havde skabt, bevaredes og udvikledes videre under Kristian V, samtidig med at denne oprettede et nationalt Rytteri paa Krongodset. Disse nationale Rytter- og Fodfolkregimenter gjorde god Fyldest under den skaanske Krig, og det var klart, at Regeringen her var paa den rette Vej. Men vore daværende ulykkelige Landboforhold

og Befolkningens Faatallighed ødelagde alt. Det store Mandefald, der var en Følge af de blodige Slag i Krigen, rømmede saaledes op iblandt den kraftigste Del af Bondemandskabet, at man paa en Tid, da det var lidet indbydende at være Fæster, stod overfor den sørgelige Mulighed, at endnu langt flere Gaarde end tidligere kom til at ligge øde. En af de vigtigste Statsmænd under Frederik IV, Otto Krabbe, der kjendte Landboforholdene ud og ind og havde oplevet hin Tid, har i Betænkninger, han senere lejlighedsvis afgav, i stærke Udtryk skildret, hvorledes Krigstjenesten paa Kristian V's Tid var «en stor Aarsag til Landets forarmelige Tilstand, saasom der var ikke Folk til at besætte Gaardene med, naar en Bonde ved Døden afgik, hvorfor Gaardene ikke alleneste udi Bygninger ganske forfaldt og blev øde, men endog Jorden blev liggende udyrket og ubesaaet»¹⁾.

Derfor var den skaanske Krig næppe endt, førend al Udskrivning standsede. Ogsaa Krongodset ophørte nu med at stille Ryttere. Istedensfor at tidligere den Bonde, der havde haft en Gaard paa 8 Tønder Hartkorn i Fæste, enten selv tjente som Rytter eller maatte lade en Karl tjene i sit Sted, bleve Gaardene paa det saakaldte Ryttergods blot henlagte til Underhold af Ryttere, der hvervedes. Hæren var fra nu af en udelukkende hvervet Hær²⁾, og,

¹⁾ Betænkning af Otto Krabbe og G. Braëm af 20. December 1700 (Gehark. Aflevering fra Justitsministeriet, Skab 8, Pakke 224 A).

²⁾ Jeg følger her Mandix: Danmarks Lovgivning i Kristian V's Tid, S. 189, hvorefter der ikke fandt nogen Soldaterudskrivning Sted under denne Konge efter 1679; men jeg véd meget vel, at der i Samlingen Danske Kongers Historie Nr. 160 ligger et Par egenhændige Optegnelser af Kristian V, der tyde paa, at der maaske har fundet en Udskrivning Sted i Aaret 1688 af 2160 Ryttere og 1440 Mand Fodfolk; men det kan ogsaa være,

hvad de tre Femtedele af Soldater angik, en af Udlændinger hvervet Hær. Man holdt det for misligt at tage flere end de højst nødvendige Bønder fra Bondearbejdet, som det under Landets ulykkelige økonomiske Forhold var saa vanskeligt at holde i Gang. I 1696, da Forholdet til Gottorp atter var ved at faa et truende Præg, blev dog Spørgsmaalet om at gjenoprette en Landmilits forhandlet imellem Kristian V og hans vigtigste Raadgivere. Disse tilsendte Kongen et fuldstændig redigeret Forslag til en Forordning om en saadan Milits, der skulde udgjøre 4000 Mand¹⁾. Men Kristian V lod Sagen falde, uvist af hvilken Grund.

Tiden til Militsens Gjenoprettelse kom derfor først 1700. Da mærkede Frederik IV, at Danmarks overordentlig vanskelige politiske Beliggenhed gjorde det nødvendigt for ham at raade over en betydelig større Forsvarsstyrke end den, der fandtes i Landet. Det vil erindres, at han dengang sammen med Czar Peter og August II af Sachsen-Polen havde knyttet en Alliance imod Sverige og Gottorp, at hans Hær var rykket over til Sydslesvig og Holsten for der at ydmyge Gottorp, men at hans Haab om i sin anselige Flaade at have et tilstrækkeligt Værn for Sjælland slog fejl, da en engelsk-hollandsk Flaade blandede sig i Kampen, saa at Karl XII, dækket af denne og sin egen Flaade,

at dette blot er fremsat som en Tanke, der aldrig er bleven til Virkelighed. Sagen ligger for fjærnt fra det, hvorom her er Tale, til at jeg gaar ind derpaa. Under alle Omstændigheder ere disse nationale Soldater ikke komne til at danne en Landmilits, men brugte til at supplere de hvervede Regimenter med.

¹⁾ Dette Forslag med tilhørende Bilag har jeg truffet i en Pakke i Gehejmearkivet, vedrørende Sessionssager og andet lignende fra Landmilitsens Historie under Frederik IV. Selfølgelig er det ved en Fejltagelse, det er kommet til at ligge her. Jvfr. S. 540, Note 1.

kunde lande paa det for Tropper stærkt blottede Sjælland. Navnlig paa Grund heraf maatte Frederik IV slutte Freden i Traventhal.

Det kom nu strax til Forhandling imellem Kongen og hans dygtige General, Hertug Ferdinand Vilhelm af Würtemberg om, hvorledes man i Fremtiden kunde være sikret imod en Gjentakelse af sligt, hvorledes man samtidig kunde forsvare Sjælland og Landets Sydgrænse, — dette Problem, der stadig har staaet uløst for danske Regeringer. Midlet mente de at finde ved en Gjenoprettelse af Landmilitsen, naar den fandt Sted efter en større Maalestok end tidligere.

Samtidig med at Frederik IV lod Hertugen indgive et Forslag hertil, paabød han en Del af sine vigtigste civile Raadgivere, elleve i Tallet, med Storkansleren Konrad Reventlow i Spidsen at overveje Sagen med Hertugen. Det Forslag, som han modtog fra syv af dem foruden Hertugens eget, gik ud paa at vaabenøve hele «det unge og ugifte Mandskab paa Landet, for saavidt det var dygtigt til at bære Gevær og ikke havde nedsat sig paa nogen Gaard»; der skulde dertil bruges Officerer og Underofficerer; «som forstod Dansk og nogenlunde talede det og ellers vilde omgaas lemfældig med Landfolket og dennem udi deres Exercitier paa føjeligste Maade undervise, paa det alting mere med Lyst end af Tvang kunde vorde forrettet». Af alt dette Mandskab skulde de 8—12000 Mand udtages efter Ager og Engs Hartkorn, for at kunne bruges som Garnisonstropper. De maatte ikke stikkes ind i de hvervede Regimenter, men skulde danne nationale Regimenter for sig selv, og «paa det Landmanden ej skulde fatte Skræk» . . . , skulde Tjenestetiden ikke vare mere

end 3 Aar, de maatte ikke føres ud af Landet til at bruges under Militien¹⁾ (d. v. s. den staaende Hær).

Dette Forslag vidner om en stærk fædrelandssindet Stemning hos dem, der fremsatte det. Alle Godsejerhensyn vare trængte tilbage. Men Frederik IV fandt, at det var upraktisk; han foretrak at blive staaende ved, hvad Hertugen af Würtemberg foreslog, nemlig kun at faa en Landmilits paa Benene, der talte 12000 Mand Menige. For øvrigt lod han to af de Mænd, som han havde afkrævet Betænkningen, Otto Krabbe og Overkrigskommissær G. Braëm, redigere et Udkast til en Forordning om denne Milits, bygget paa denne Betænkning og paa den, som Hertugen af Würtemberg havde indsendt²⁾. Resultatet blev da den Forordning af 22. Februar 1701, hvorved Indretningen af Landmilitsen blev paabudt.

Den nye Landmilits kom til, med Officerer og Underbefalingsmænd, at udgjøre omtrent 15000 Mand³⁾. Den bestod af 7 Regimenter, to sjællandske, et fynsk og fire jyske. Hvert Regiment havde sit bestemte Udskrivningsdistrikt, og det samme gjaldt om de enkelte Batailloner og Kompagnier. Det Grundprincip, hvorpaa Udskrivningen var bygget, var som allerede antydet, at alt Jordegods Ager og Eng, med Undtagelse af Ryttergodset, Hoved- og Sædegaardstaxterne samt »Præsternes paaboende Gaarde» og nogle mindre vigtige Ejendomme, skulde deles i Lægder. Ethvert af disse blev sat til 20 Tønder Hartkorn og var forpligtet til at stille en Soldat, og i hvert Lægd fik en

¹⁾ Betænkning af 8. September 1700, der staar i Uddrag i Fogtmanns Samling. Betænkningen findes i den ovennævnte Samling i Gehejmearkivet. Jvfr. en Efterskrift ved Slutn. af Afhandlingen.

²⁾ Denne findes desto værre næppe mere.

³⁾ Om Styrken jfr. S. 570.

Bonde under Navn af Lægdsmand det Hverv, at udføre de Ordre, der med Hensyn til Udskrivningen bleve tilsendte Lægdet. Paa den Del af Krongodset, der ikke var Ryttergods, skulde Lægderne indrettes af Amtmændene og andre kongelige Embedsmænd; men Proprietærerne fik Tilladelse til at lade indrette Lægderne paa deres Godser (§ 2).

Maaske har dette sidste Sted ført Riegels og Allen ind paa den Tanke, at Proprietærerne allerede nu havde faaet Ret til selv at udskrive Soldater paa deres Godser, en Ret, de vitterlig havde senere i 18de Aarhundrede. Men Meningen er blot, at Proprietærerne skulde kunne sammenlægge Gaardene paa deres Godser i Lægder, eftersom det var dem bekvemt. Der kunde her komme flere Forhold i Betragtning, hvor Billighed krævede, at der blev taget Hensyn til Godsejernes Ønsker. Men selv her bleve de dog ikke uindskrænkede Herrer; de kongelige Kommissærer kunde ogsaa, naar de fandt det nødvendigt, blande sig deri¹⁾. Om Indrømmelse af Ret til at holde Udskrivning tales der aldeles ikke i Forordningen, og det er en vilkaarlig Slutning, at fordi Herremændene maatte danne Lægderne, kunde de ogsaa udskrive Soldater fra disse. Ikke uinteressant er det at se, at Kongen i Margen ved Krabbes og Braëms Forslag til Forordningens Bestemmelse om Proprietærerens Ret til at indrette Lægderne har skrevet følgende Ord: «dog at Mandskabet saa dygtigt, som tilbørligt og muligt er, vorder præsenteret». Netop for at sikre sig dette vilde han, som vi skulle se, ikke lade Herremændene faa den her omhandlede Ret.

Det er klart, at hvis der var indrømmet dem en saa-

¹⁾ Instrux af 16. April 1701 for Kommissærerne til Landmilitzens Indførelse. Danske Kongers Historie Nr. 223 i Gehejmearkivet.

dan, maatte det blot paahvile dem at stille en krigsdygtig Rekrut til Sessionen. Denne maatte naturligvis kunne kassere Rekrutten, naar den ikke fandt ham skikket til Krigstjeneste; men den havde ikke Ret til at lade undersøge, hvilke brugelige Karle der fandtes paa Godserne, og paastaa, at den hellere vilde have en anden, den kunde intet Valg gjøre. Naar derimod Proprietærerne ikke havde Udskrivningsretten, maatte enten alle udskrivningspligtige møde ved Sessionen for hvert enkelt Lægd, for at der kunde vælges iblandt dem, eller der kunde efter det Kjendskab, Sessionens Medlemmer i Forvejen havde skaffet sig til det udskrivningspligtige Mandskabs Tilstand, fra dens Side rettes Fordring til Proprietæren om, at man vilde have visse bestemte unge Mænd fremstillede.

Under Landmilitzens tidligere Historie i Enevældens Tid havde der ved Udskrivningen været fulgt forskellige Principer. Dengang Frederik III i Januar 1663 havde paabudt Udskrivning af Soldater til Landmilitzen, indrømmede han¹⁾ «Rektor og Professorer ved Københavns Universitet, at de maatte selv udi alle Udskrivelser lade udi Læg lægge og udskrive deres egne Bønder og Tjenere». Altsaa Udskrivningsretten var overdraget Universitetet paa dets Godser. Men dette maa være faldet bort ved den almindelige Forordning, der det næste Aar 4de Juli blev udstedt om Udskrivningen²⁾. Den fastsætter nemlig, at «alt ungt Mandskab skal møde ved Sessionen, og det skal ved denne i Kapitajns og Amtmandens eller Husbondens (o: Herremandens) eller hans Fuldmægtigs Nærværelse med Tærningkast afgjøres, hvo af dem der skal være Soldat». Med andre Ord Gods-

¹⁾ Reskript af 18. Febr. 1663.

²⁾ Anderledes hos Matzen: Universitetets Rethistorie, II, 311.

ejerne havde ingen Indflydelse paa, hvem der af deres Godser blev taget til Soldat.

Under Kristian V blev dette forandret. Naar det i Forordningen af 23. Januar 1677 hedder, at Soldaterne «af Lodsejerne eller deres Fuldmægtige, saasom paa vore Amter af Beamterne, og af Proprietarier paa deres Gods og Læggene af de dygtigste og bedste udtages, saasom det enhver til sit Godses Konsevation kunde for godt eragte», kan dette umulig forstaas anderledes end, at Godsejerne have kunnet udskrive, hvem de selv vilde. Men dette varede ikke længere end, til Kristian V ophørte med Udskrivningen (1679). Da Spørgsmaalet om Landmilitsen optoges til Forhandling igjen i denne Konges sidste Aar, vare de Mænd, som han raadspurgte derom, enige om at tilraade ham at give Herremændene frie Hænder over, hvem de vilde stille til Soldat. Proprietæren, hed det i deres Forslag, skulde have Ret til at hverve «frie Karle», og for øvrigt skulde det staa «i hans eget Godtbefindende, hvordan han bedst og tjenligst eragter at udskrive det Mandskab paa hans Gods, som han ikke kan faa eller vil tilhverve, eftersom Vi allernaadigst vil eragte, at enhver herudi sin egen Tarv og sit Godses Konsevation paa bedste Maade i Agt tager». Herom vare Mænd af gammel dansk og af tysk Adel saavelsom Mænd af ny Adel enige, Jens Juel og Knud Thott, ligesaa vel som Konrad Reventlow, Harboe, Moth, Brandt, Benzon og Meier¹⁾. Skjønt dette Forordningsudkast paa flere Maader har paavirket Frederik IV, da han oprettede sin Landmilits, lod han sig heldigvis ikke af, hvad hans Faders Raadgivere havde foreslaaet, bringe til heri at følge Godsejernes Interesse.

¹⁾ Denne Indstilling findes i Gehejmearkivet i Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Lit. B. Jfr. S. 535, Note 1.

Selve Hovedforordningen af 22. Februar 1701 taler vistnok kun klart om, hvorledes Udskrivningen skulde ske ved visse Lægder, der vare sammensatte af Gaarde fra flere Godser, idet det her hedder, at der skal «kastes med Tærninger om, hvem som for Lægget indskrives» (§ 4). Men Kongens Tankegang er tydelig at se i Forordningen af 30. December 1702, der indeholder en Række nærmere Bestemmelser om Landmilitzens Ordning¹⁾. Det var, som vi senere skulle komme tilbage til, indrømmet Proprietærerne, at de, naar en udskreven Soldat var villig til at fæste en Gaard paa deres Gods, maatte faa ham fri for Tjenesten mod, at der blev stillet en ny Rekrut for vedkommende Lægd, og nu siger Forordningen af 30. December 1702 § 3, at de indrullerede Karle, som paa denne Maade gaa ud af Rullen, ligesaa godt skulde præsentere sig for Sessionen «som de, hvilke i deres Sted indskrives, for des bedre at skjønne om deres Dygtighed, saa og at alle unge Karle i det vakante Læg sig for Sessionen indstiller for den bedste deraf at udsøge. Skulde der ingen dygtige unge Karle i det vakante Læg findes, da skal alle de andre unge Karle, som findes paa den Proprietaries andet Gods i næste Læg eller i næste Sogn eller i Herredet, hvor nogen Forandring i Rullen begjæres eller prætenderes, sig for Sessionen indstille, paa det at hver Kompagni alle Tider med det bedste Mandskab, i Læggene findes, kan være og blive forsynet og komplet holdes.» Ikke mindre klart hedder det

¹⁾ En Række Indstillinger og Indberetninger fra Kommissærer og Sessionsdeputerede fra Aaret 1702, der findes i Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 F, vise, at denne Forordning er bygget paa disse Udtalelser og fremkaldt ved Nødvendigheden af at afværge en Del Misligheder, der havde vist sig ved Gjennemførelsen af Forordningen af 22. Febr. 1701, saaledes netop med Hensyn til Præsentationen af det udskrivningspligtige Mandskab.

i samme Forordnings § 12 Art. 8: «Udi saadanne vakante Læg, som saaledes paa nogens Gods findes, maa Officererne lade efterse, hvilke der ere dygtigst til at enrolleres, og findes der ingen dygtig i de vakante Læg, da i næste Læg i Sognets eller Herredets Kompagnis Distrikt, for saavidt der er lagt i Læg sammen udi en samlet Lægsrulle.»

Soldaterudskrivningen greb alt for meget ind i mangfoldige Forhold til, at den ikke skulde have efterladt sig Spor i den samtidige Litteratur, og vi finde her Stadfæstelse af den Opfattelse, at det var Sessionerne, ikke Proprietærerne, der vare Herrer over Udskrivningen. Enhver véd fra sin Holberg, at Ridefogderne vare vigtige Mænd paa Godserne. I Jeppe paa Bjerget siger Jeppe: «Ridefogden er en skikkelig Mand. Naar vi stikker ham en Daler paa Næven, gjør han sin Saligheds Ed for Herskabet, at vi ikke kan betale Landgilde»¹⁾. I Melampe²⁾ lader Holberg en Bonde udtale, at hvis han har Ridefogden til Ven, kan Proprietæren ikke rykke et Haar af hans Hoved, og i Plutus³⁾ siger en Bonde, at der paa hvert Gods er tvende Herskaber, nemlig Husbonden og Ridefogden, Bonden staar under Husbonden og Husbonden igjen under Fogden, uden hvis Tilladelse han intet formaar. Ingen kan være i Tvivl om, at Holberg her har tegnet efter det virkelige Liv; men det er tillige klart, at netop Soldaterudskrivningen maatte gjøre det muligt for Ridefogderne at vise deres Indflydelse. Hvis Forholdet var, som det er paastaaet, at Herremanden havde Ret til efter eget Tykke at stille til Soldat, hvem han vilde, hvilken Lejlighed havde der da ikke været for Ridefogden til at tage imod Stikpenge for at gjøre Herremanden

¹⁾ 1ste Akt, 7de Scene.

²⁾ 1ste Akt, 1ste Scene.

³⁾ 3dje Akt, 5te Scene.

vís paa, at den og den Bonde umulig kunde bruges til Soldat! Naar derimod Udskrivningen laa i Sessionsmedlemmernes Hænder, blev det vigtigt at bestikke Ridefogden, for at han skulde prøve paa at faa Sessionen fra at tage en til Soldat. At Forholdet har været det sidste, kan man se af den Scene af Melampe, som der nylig er henvist til. Her tale to Bønder om, hvad de skulle gjøre for at slippe for at blive Soldater, thi det er, mene de, aabenbart, at Landet har faaet Ufred. Da «anden Bonde» foreslaar at skjule sig, siger «første Bonde»: «De finder os nok allevegne. Du kjender nok Ridefogden, vi skyvler os aldrig for ham; thi han støver Bønder bedre end en Hund støver Haren.» Men hertil svarer første Bonde: «Det maa han; men i saadan Fald kaster jeg ham en halv Snes Daler i Næsen; hvilken Bræk eller Sygdom, jeg da vil ha', den faar jeg strax. Vil jeg ha' en Podagra i Hænderne, saa svær han paa Mønstringen, at jeg har den; vil jeg ha' den i Benene, saa gjør han ligesaa og sætter sin Rifogds Salighed i Pant paa, at jeg nytter ikke til Krigen.» Hvad kan tydeligere vise, at Sessionens Medlemmer havde Udskrivningen i deres Haand? Thi det er naturligvis dem, her nævnes som Mønstringen¹⁾. Det var ved at lyve for dem, at Ridefogden skulde hjælpe Bonden.

Fra en helt anden Side faa vi Vidnesbyrd i den samme Retning, naar vi i et af de Aktstykker, som Hübertz 1846 har offentliggjort vedrørende Staden og Stiftet Aarhus, se nogle Bønder 1702 klage til Amtmanden over den Vanskelighed, de havde med at stille en Karl fra

¹⁾ Jeg véd meget vel, at i Virkeligheden var Mønstringen noget andet end Sessionen, men her, hvor der ikke tales om Kassation af en Soldat, der er i Tjenesten, men om Udskrivning af en Mand til at være Soldat, kan der kun tænkes paa Sessionen.

deres Lægd, Officererne kasserede alle dem, de stillede. De havde, sige de, klaget til deres Husbonde, d. v. s. deres Godsejer, men han havde svaret dem: han var tilfreds, hvordan det gik, de maatte selv rykkes derom¹⁾. En saadan Udtalelse af Godsejeren viser klart, at det ikke var ham, der selv udskrev Soldater paa sit Gods. Aldeles det samme fremgaar af den allerede i Jens Møllers *Mnemosyne* trykte Forestilling af Kristian VI's Konselj fra Aaret 1732 om det utilraadelige i at gjenoprette den af ham Aaret i Forvejen ophævede Landmilit. Konseljet fremhæver udtrykkelig her den Fordel, Godsejerne havde vundet ved dens Ophævelse, at «enhver Proprietarius nu ikke behøver at frygte for, at nogen Officer borttager fra ham den bedste og til en Gaard tjenligste Karl, naar ikkun hans Statur og Ansigt staar ham an»²⁾. Kunde der være Tale om sligt, hvis Godsejerne havde havt Udskrivningen i deres Haand?

Tør det altsaa siges, at der dels i Forordningen af 30te December 1702, dels ellers i Litteraturen foreligger Vidnesbyrd, som maa skræmme fra at komme til den her omhandlede Opfattelse, saa bliver Sagens virkelige Sammenhæng endnu klarere ved utrykte Aktstykker³⁾. Faa Uger efter at Forordningen om Landmilitens Oprettelse var udkommet, udstedte Frederik IV (19. Marts 1701) en Instrux for de Kommissærer, der skulde gennemføre Forordningen. Her hedder det: «Af den udi hvert Læg sig befindende unge Mandskab skal en af de

¹⁾ III, 8.

²⁾ *Mnemosyne*, 2det Bind (Kjbhvn. 1831), S. 98.

³⁾ Jeg har brugt en stor Række saadanne, der findes i Gehejmearkivet, dels i «Mallingiana», dels i Samlingen «Danske Kongers Historie», dels endelig i «Justitsministeriets Aflevering».

bedste og værhaftigste unge Karle, som derudi er født og en Bondes eller Husmands Søn, til Soldat udskrives, og dersom mange dygtige Personer findes i et Læg, da skulle de samtlige udi deres Nærværelse kaste derom med Tærninger, hvo af dennem til Soldat den første Gang skal enroulleres¹⁾; skulde ogsaa imod Forventning ingen ung Mandkjøn være udi Lægget eller ogsaa paa en stor Gaard ikke skulde være en eneste ung Karl, eller og en Enkes, som besidder en Gaard, eneste Søn, skal de for Indskrivning forskaanes, og derimod en Husmand eller Inderste, som ikke er over 35 Aar gammel, for Soldat enroulleres» (§ 5). Medens det blev paalagt Proprietærerne at gaa Kommissærerne til Hænde med al fornøden Efterretning (§ 10), var der ikke Tale om at indrømme dem Indflydelse paa Udskrivningen. Derimod blev det indskærpet Kommissærerne, ikke ved Udskrivningen af de unge Karle «enten for Avind eller Venskab, langt mindre for Skjænk eller Gaves Skyld den ene for den andens Skyld at gratificere eller og gravere» (§ 11)²⁾. I Henhold til denne Instrux indberettede ogsaa Kommissærerne, der havde at gennemføre Ordningen paa Sjælland 1701, at «af alt Mandkjøn, som var vorden præsenteret, var de bedste og værghaftigste Karle vorden enrolleret»³⁾.

Det var meget sangvinsk, naar denne Instrux i An-

¹⁾ Man ser let, at denne Ordning i en paafaldende Grad minder om den, der var slaaet fast ved Frederik III's Bestemmelser i 1664 (se S. 539).

²⁾ Pakke, betitlet Landetaten, i Mallingiana i Gehejmearkivet. I Aaret 1706 klage en Del jydske Bønder over, at en Krigskommissær, der ledede Sessionen der, lod sig bestikke med Hensyn til, hvem han fritog for Udskrivningen. Det er ogsaa et Vidnesbyrd om, at Proprietærerne ikke vare Herrer over denne.

³⁾ Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 164, Litra F.

ledning af den her paabudte Brug af Lodtrækning talte om de Tilfælde, da der i et Lægd fandtes mange, som vare dygtige til at være Soldater. Næsten ingensteds var der mere end faa at vælge imellem, og Lodkastning har i det hele derfor kun været lidet brugt. Den almindelige Fremgangsmaade var, at Officererne optog Lister over, hvem de fandt dygtigst til Militærtjeneste i de Distrikter, der hørte til deres Kompagnier¹⁾. Naar da Mandskabet fremstilledes af Godsejerne eller Lægds mændene til Udskrivning, kontrollerede Officererne, om ikke netop de fattedes, som de holdt for mest brugelige, og naar det var Tilfældet, krævede de dem fremstillede, med mindre der kunde gives gyldige Grunde for, at de ikke mødte, særlig den, at de havde fæstet Gaarde. Efter Forhandling med Officererne fandt da Sessionens Valg Sted. Var der fra et eller andet Lægd ingen brugelig Rekrut mødt, og erklærede Godsejeren eller Lægdsmanden, at der ikke kunde skaffes nogen saadan, blev der brugt Exekution for at fremtvinge, at Lægdet stillede en Soldat.

Denne Ordning maatte let fremkalde et vanskeligt Forhold imellem Sessionerne og Godsejerne. Allerede strax ved Landmilitsens Oprettelse synes det, at der har været Godsejere, der opfattede den som truende for deres Tarv, særlig derved, at der skulde stilles saa mange Soldater. Hertug Ferdinand Vilhelm af Würtemberg, som var saa ivrig for at faa den i Stand, minder i et Brev af 4. Januar

¹⁾ I en (utrykt) Instrux for Land- og Krigskommissærerne af 21. Maj 1702 hedder det i § 4, at for at sikre sig imod, at de unge Karle fordølges, skal enhver af Obersterne ved sine underhavende Officerer lade tegne, hvad dygtige Karle i Lægget findes, som ej ere enrollerede og Landkommissæren en Fortegnelse derpaa regimentvis tilstille til Efterretning i Sessionen. (Pakke, betitlet Landetaten, i Mallingiana i Gehejmearkivet.)

1701 Kongen om den Modstand, som en af Landets store Godsejere, Gehejmeraad Knud Thott, der havde den mest fremragende Del i Finansstyrelsen, havde gjort imod Planen om at danne Lægder paa 20 Tønder Hartkorn; Thott havde været bange for, at det skulde skade hans Godser¹⁾. Hertugens Had til den danske Adel kan have skærpet hans Udfald her; men der er intet urimeligt i hans Sigtelse, thi Landmilitzen kunde utvivlsomt bringe Godsejerne i en vanskelig Stilling ved den Pligt, den paalagde dem, at skulle stille en forholdsvis stor Mængde Rekrutter fra deres Godser, og man ser da ogsaa, at en anden Godsejer iblandt Kongens Raadgivere, Gehejmeraad Otto Krabbe, under Forhandlingen i Kristian V's sidste Tid om denne Sag havde bekæmpet Landmilitzens Oprettelse og derimod foreslaaet en Skat paa Hartkørnet, for at Kongen derfor kunde forøge den hvervede Hær²⁾. Under Drøftelsen, da Frederik IV gjenoptog Sagen, foreslog han, at Lægderne ikke maatte være mindre end paa 35 Tønder Hartkorn³⁾. Men den Byrde, som Godsejerne kom til at føle ved den nye Institution, forøgedes ved den Maade, paa hvilken Udskrivningen blev ordnet. Derom vidner det Billede af alskens Bryderier og Spænding imellem dem og Sessionerne eller Officererne, som oprulles for os ved de Aktstykker, der vedrøre Landmilitzens Historie.

Allerede det at skulle, som det undertiden hændte, sende hele sit Gods' unge Mandskab til en Session kunde være en stor Plage. Man kan f. Ex. forstaa, hvilken ubehagelig Meddelelse det maatte være for Grev Ahlefeldt

¹⁾ Indbydelsesskrift til Sorø Akademis Skole 1865. S. 12.

²⁾ Jvfr. S. 540 Note 1, hvor der er henvist til det Aktstykke, som er Kilden herfor.

³⁾ Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Nr. 164, Pakke A.

og de andre Godsejere paa Langeland, da en fyensk Amtsforvalter, der fungerede som Krigskommissær og skulde lede Sessionen paa Fyen, udstedte en Plakat, som «tilholdt alle Lægsmænd, Husmænd, Inderster, unge Karle og Drenge at møde i Odense 26. Maj 1710, hvor Sessionen til de dygtigste deraf at enrollere var berammet». Det var, skrev de langelandske Godsejere til Kongen, det samme som, at ikke mindre end 700 Mennesker maatte afsted fra Langeland til Odense, og de ansøgte derfor (18. Maj) om, at Sessionen for deres Øs Vedkommende maatte blive holdt i Rudkjøbing, et Andragende, som Kongen naturligvis bevilgede¹⁾. Var en saadan Indkaldelse af det værnepligtige Mandskab som denne særlig til Ulejlighed, kunde den ogsaa, hvor Afstandene til Sessionsstederne vare mindre, blive ubehagelig nok.

Men værre var det, ikke selv at kunne afgjøre, hvem der skulde være Soldet, og derimod at maatte se paa, at maaske de Karle eller Husmænd bleve tagne dertil, som man aller nødigst vilde af med. Om end disse, hvad snart skal blive nærmere omtalt, vedbleve at tjene paa Godset, lagde Soldatertjenesten dog i flere Henseender Hindringer i Vejen for den frie Brug af dem. Ogsaa følte Godsejerne sig staaende under en tidt nær gaaende Kontrol fra Sessionsembedsmænds og Officerers Side. Disse mistænkte dem stedse for, at de af egennyttige Grunde vilde skjule en eller anden krigsdygtig Karl for dem. Som man ser en jydsk Amtmand, der i Følge sin Stilling var Medlem af Sessionen i sin Egn, jævnlig rejse rundt i sit Amt og foretage «Interimspræsentationer» for at kunne udsøge det dygtigste Mandskab, saaledes vare Officererne

¹⁾ Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Protokol 224 B.

idelig paa Benene for at skaffe sig Kundskab om Befolkningens Evne til at være Soldater i de Sogne og Herreder, der vare henlagte under deres Virkekreds. Gehejmeraad Otto Krabbe, det af Konseljets Medlemmer, der havde mest med Landmilitzen at gjøre, skrev (23. December 1706) i en Betænkning: «Enhver Officer i sit Distrikt kjender alle de unge Karle, som derudi findes, thi de have selv altid udsét og taget af de bedste istedenfor de afgaaende»¹⁾.

Paa selve Sessionerne er det ogsaa tidt gaaet temmelig ubehagelig til, naar Officererne ved det Regiment, der skulde have Rekrutter, skjældte og smældte over, at Proprietærerne vilde narre dem for de bedste Karle. Otto Krabbe, hvem det som stor Godsejer kunde ligge nær ikke at glemme sine Standsfællers Tarv, klager i en Betænkning over, at der ved Sessionerne blev taget for haardt fat paa Proprietærerne, deres Fuldmægtige eller Lægds mændene; de bleve, siger han, for en meget ringe Forseelse satte i Strafbøder, «og om de synes at ske Uret

¹⁾ Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Protokol Nr. 224 B. Jvfr. en Sessionsindberetning fra Jylland af 7. Juni 1702, hvor Krigskommissæren i Anledning af nogle uheldige Rekrutter, der vare fremstillede ved Sessionen, bruger det Udtryk, at Officererne paa de fleste Steder véd ingen anden eller bedre enten i Lægdet eller paa det samlede Gods. (Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Nr. 164, Pakke F.)

Naar det, som tidligere (S. 542) omtalt, ved Forordningen af 30. December 1702 § 12 Art. 8 var overdraget Officererne i de vakante Lægder at efterse, hvilke der vare dygtigst til at enrolles, saa hed det tillige i samme Artikel: «Men paa deres Gods, som ej har nogen vakante Læg, maa Officererne ingenlunde lade inkvirere for ikke at foraarsage de beholdne Karle nogen Frygt at flytte i ulovlig Tid fra et Sted til et andet». Men Aktstykkerne vise, at Officererne ved deres Eftersøgninger ingenlunde blot have holdt sig til de Lægder, hvor der blev vakante Numre, og den Side 546 anførte Instrux af 21. Maj 1702 hjemlede dem ogsaa Ret dertil.

og vil svare for sig, bliver det af en Del Sessionsdeputerede ilde optaget og hart reprimanderet med uhøflig Tiltale». Han anbefalede derfor stærkt, at de maatte have Lov til at appellere fra Sessionen til vedkommende Landsting¹⁾. Dette approberede Kongen.

Men selv om Proprietærerne og deres Ridefogder undertiden kunne have havt Grund til at klage over den Behandling, de vare Gjenstand for ved Sessionerne, have de utvivlsomt tidt selv givet Anledning til den Mistro, der herskede imod dem. Den ene Gang efter den anden have de søgt at faa en Indflydelse paa Udskrivningen, der ikke lovlig tilkom dem. Strax da Landmilitsen blev indrettet 1701, saa de Kommissærer, der havde at gjøre dermed i Fyen, sig nødte til at klage til Kongen over, at «nogle uretsindige, skarnvorne Proprietarier eller Fuldmægtige holde af deres bedste Karle til Side og ej lade dem til Enrollering fremkomme og, som berettes, tager Penge af dem for at undgaa Indskrivninger; i den Sted kommer de frem med det sletteste Mandkjøn, som er paa Godset, hvilket synes at være forgjæves at anvende nogen Exercits paa²⁾. For at raade Bod derpaa udstedte Kongen et alvorligt Forbud imod alle den Slags Misligheder³⁾; men man hører dog jævnlig senere Klager over, at de gjentog sig⁴⁾, ligesom Kongen maatte forny Forbudet⁵⁾.

¹⁾ Skrivelse fra Otto Krabbe til Kongen af 17. Februar 1703. Danske Kongers Historie Nr. 224.

²⁾ Forestilling af 1. Juni 1701. Danske Kongers Historie Nr. 223.

³⁾ Forordning af 14. Juni 1701.

⁴⁾ Endnu 1724 forekommer der Exempler derpaa i en Skrivelse fra en Krigskommissær i Fyen (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Litra D D).

⁵⁾ Se Forordningen af 27. Marts 1725, hvor det hedder (1. Post, Art. 3): «Som det befindes, at en Del Proprietarier skal lade se stor Urigtighed i at anskaffe dygtigt Mandskab, da ville Vi, at naar det en

Et lille Træk er oplysende til at vise de Sammenstød, der kunde fremkomme i Anledning af Udskrivningen. Da der i Efteraaret 1701 skulde holdes Session i Horsens, havde Oberst Ingenhaven, der var Chef for det Regiment, som skulde have Rekrutter fra denne Del af Landet, ladet — det er hans egne Ord — inkvirere paa Bygholm Gods ved Officererne efter de bedste Karle, og en af hans Kapitajner havde optegnet en hel Liste over dem, der vare bedst skikkede til at være Soldater. Obersten havde sendt Ridefogden paa Godset Bud om at møde i Horsens paa en bestemt Dag med Karlene fra Godsets Lægder, for at Enrollering kunde finde Sted. Ridefogden mødte ganske rigtig og havde en Del Folk med sig, men ingen af dem, som fandtes paa den Liste, Kapitajnen havde optaget, derimod en Del ubrugelige. Disse bleve strax kasserede af Sessionen, og Ridefogden fik Ordre til at møde 6 Dage efter med de Karle, hvis Navne vare blevne optegnede. Men se, da Dagen kom, viste Ridefogden sig med de samme Karle, der allerede én Gang vare blevne kasserede, og endnu nogle flere lidet brugelige. For nu at faa Ende paa Sagen tog Obersten imod to af disse sidste, i Haab om siden at kunne faa bedre istedenfor dem. Men naturligvis holdt han Hus med Ridefogden. Denne paastod, hvad Obersten siger, vitterlig var usandt, at de Karle, som vare forlangte, havde fæstet Gaarde og derfor i Følge Forordningens Ord vare fritagne for Udskrivning. Da Obersten saa forlangte,

Proprietarius lovligen kan overbevises, at han haver bedre Karle end de, han for Sessionen præsenterer..., skal han af Sessionen tilfindes at give i Mulkt en halv Rigsdaler om Dagen, indtil han skaffer en bedre Karl tilstede. — Dette Bud er aabenbart fremkaldt ved den i den foregaaende Note anførte Klage, som Oversekretæren Gabel havde lovet vedkommende Krigskommissær at tage Hensyn til.

at han inden en vis Tid skulde forevise ham Fæstebrevene, lovede han, at det skulde ske i Løbet af nogle faa Dage; men istedenfor Fæstebreve sendte han Obersten og den Kapitajn, der havde virket sammen mød denne ved Sessionen, en Stævning paa Halsen, hvorefter de havde at møde for Bjerre og Hatting Herredsting, fordi de ikke havde villet modtage de Karle, han havde præsenteret. Obersten klagede strax til Kongen, og denne sendte Stiftamtmanden i Ribe Stift Ordre til at lade Ridefogden kalde for sig «og for saadan hans Forgribelse, andre ligesindede til Afsky, skarp reprimandere»¹⁾,

En endnu værre Lovovertrædelse var det imidlertid, naar Godsejerne for at sikre sig Evnen til at kunne stille Rekrutter vilde formene Bønderkarle, efter at de lovlig havde opsagt deres Tjeneste, at flytte andensteds hen. En jydsk Amtmand Dyssel indberettede saaledes til Kongen, at naar en ung Mand paa et Gods vilde fæste en Gaard paa en andens Gods eller fæste sig i Tjeneste der, saa kunde det hænde, at Proprietæren paa det Gods, hvor han egentlig hørte hjemme, for at hindre hans Bortrejse, tilsagde ham til at møde ved næste Session, uagtet der ikke var nogen Soldatplads ledig paa Godset, ja det kunde endog ske, at naar en Karl havde fæstet en Gaard paa en andens Gods og Ejeren af dette begjærede Pas for ham fra det Gods, han havde boet paa, at da Proprietæren istedenfor at give Passet, saaledes som det var hans Pligt, sendte væbnede Mænd ind paa det andet Gods, som Bonden var flyttet ind paa, for med Magt at føre ham tilbage²⁾. Nogle Aar senere klagede en Præst i Sønderomme i Jylland over, at en Proprietær, der var Patron for begge hans

¹⁾ Ordre af 8. Novbr. 1701. Danske Kongers Historie Nr. 223.

²⁾ 24. Aug. 1705. Danske Kongers Historie Nr. 224.

Kirker, havde med Magt taget hans Kudsk fra hans Vogn og faaet ham indskrevet til Soldat, uagtet han ingen Ret havde til ham, da han over 16 Aar havde været borte fra Godset, og Proprietæren stræbte ligeledes efter at berøve ham hans Avlskarl til Trods for, at Forordningen netop forbød at udskrive Præsternes Avlskarle. Sessionen stadfæstede Rigtigheden af Præstens Paastande¹⁾.

Ligesom der naturligvis har fundet Forsøg Sted fra Proprietærers Side paa ved Bestikkelse at faa dygtige Bønderkarle fri af Tjenesten og andre stillede i Stedet²⁾, saaledes dristede nogle af dem, for at kunne beholde paa Godset, hvem de helst vilde have, sig endog til at trodse selve Officererne paa den mest forbavsende Maade. En Oberst Møsting, Chef for et af de jydske Nationalregimenter, klagede 1710 til Kongen over, at da den sidste Bataillon af hans Regiment skulde marchere til Holsten, havde en Del jydske Proprietærer holdt nogle af de fra deres Godser enrollerede Soldater tilbage og hverken villet lade dem afmarchere eller stillet andre istedenfor dem. Han havde derfor sendt Underofficerer for at hente Soldaterne; men da havde Forvalteren paa Gjessinggaard understaaet sig til med en Del Folk at fratage en Underofficer og hans lille Kommando en Soldat, som havde staaet i Rullen i 2 Aar³⁾. En lignende Klage led to Aar efter fra et andet jydsk Regiments Oberst⁴⁾.

¹⁾ 25. November 1710 og 13. Januar 1711. Justitsministeriets Aflevering. Skab 8. Protokol 224 B.

²⁾ 15. April 1710. Klagen derover blev sendt Kongen af en Præst, Jens Poscholan. En anden Gang ser man en Ridefoged ville bestikke en Oberst for at faa en Grenader fri (10. Septbr. 1714). Smstds. 224 B og C.

³⁾ Oberstens Klage er af 15. April 1710. Smstds. 224 B.

⁴⁾ 16. Juni 1712. Smstds. 224 C.

Alt sligt har været den rene og skjære Lovovertrædelse, og enhver slig Vilkaarlighed er bleven paataalt og har fremkaldt Undersøgelse. Men ved Siden deraf hjemlede Forordningerne i det mindste tilsyneladende Proprietærerne i visse Tilfælde Indflydelse paa Udskrivningen. Medens det er utvivlsomt, at ved store Udskrivninger til Landmilitsen, som dem 1701 og 1710, hele det Mandskab, der var i Udskrivningsalderen, skulde møde paa Sessionerne, stillede det sig anderledes, naar det var enkelte vakante Numre, der skulde udfyldes. Saafremt nemlig nogen af dem, der vare udkrevne til Soldater, fik en Gaard i Fæste, var dermed hans militære Forpligtelse forbi. I saa Fald skulde Proprietæren strax tilkjendegive det for vedkommende Amtmand og Kapitajn og «ad interim» præsentere en anden dygtig Karl i hans Sted. Det samme var Tilfældet, naar den, der var udkrevet til Soldat, af en eller anden Grund blev kasseret af Sessionen; der skulde da inden tre Uger stilles en anden «sund, frisk og dygtig Karl eller ung Person igjen for Amtmanden eller i hans lovlig Absence for Amtsforvalteren og Kapitajnen, som da til Exercitie antages». Ved saadanne Lejligheder havde Sessionen intet at gjøre med Valget, og man kunde her antage, at Proprietæren havde friere Hænder; men han var i Virkeligheden under stærkt Tilsyn af Officererne, hvem det paahvilede at skaffe sig Kundskab om, hvilke Karle der vare brugelige til saaledes at «præsenteres» og, hvilke der ikke vare det. Hvor stor Betydning dette Tilsyn havde, vise de ovenfor citerede Ord af Otto Krabbe fra December 1706, at Officererne selv altid havde udsét og taget af de bedste istedenfor de afgaaende. Oven i Kjøbet var der ved slige Tilfælde kun Tale om en midlertidig Udskrivning. Naar Sessionen traadte sammen, havde den Ret til at

kassere Valget og foretrække en anden af Lægdets samlede unge Mandskab, «paa det at hver Kompagni alle Tider med det bedste Mandskab, i Læggene findes, kan være og blive fornyet og komplet holdes»¹⁾).

Saaledes som Udskrivningen var fastsat ved disse Forordninger, vedblev den i den følgende Tid at være det. Under den store nordiske Krig har hele Spørgsmaalet om Retten til at udtage Rekrutterne næppe havt praktisk Betydning. Der var, som vi ville se i det følgende, kun saa faa at vælge imellem, at man i de aller fleste Lægder maatte tage alle, der paa nogen Maade vare brugelige. Under slige Forhold er den stærke Kontrol, som Proprietærerne i de første Aar vare Gjenstand for fra Officerers og Sessioners Side, maaske bleven slappet, da den i mange Tilfælde var aldeles overflødig. Desuden vare Officererne tidt i længere Tid kommanderede bort fra de Distrikter, der ydede Rekrutter til deres Afdelinger. Der er derved, som det synes, kommet en vis Vaklen frem i Udskrivningsmaaden

¹⁾ Forordningen af 30. December 1702 § 1 og § 12 Art. 6 og 7 samt § 3. Det er indlysende, at disse Bestemmelser indeholde den nærmere og supplerende Udvikling af, hvad der staar i Forordningen af 27. December 1701 § 25, der ved Siden af at fremhæve Proprietærenes og Lægdsforstandernes Pligt til i Tilfælde af Vakancer i et eller andet Lægd at fremkomme med en af de dygtigste Karle, som er i Læget, tillige indskærper Officerernes Pligt at «erkyndige sig» om disse. Jævnføres kan et Tilfælde fra April 1703, hvor en Godsejerenke paa Grund af Brist paa dygtigt Mandskab faar Lov til at lade to «præsenterede Personer ad interim enrolleres», indtil Officererne kunne faa Kundskab om, at der fandtes bedre Mandskab paa hendes Gods (5. April 1703) Danske Kongers Historie 224. Tilsvarende Bestemmelser som de i de danske Forordninger findes i Forordningen af 28. Februar 1705 (§§ 36, 35 og 24) om den norske Landmilits. Ordningen af Udskrivningen er i det hele den samme ved de tvende Landmiliter; men fornuftigvis har ingen havt den Tanke, at de norske Herremænd skulde have Udskrivningsret paa deres Godser.

ogsaa i nogle Aar efter den nordiske Krigs Slutning. Undertiden har man slaaet sig til Ro ved, at Proprietærerne stillede brugelige Karle istedenfor dem, der bleve kasserede, uden at det blev undersøgt, om der ikke maaske var endnu dygtigere Karle paa Godserne, og her kan have fundet adskillige Misbrug Sted; men saa kommer Kontrollen igjen frem, der vrages atter for at finde de mest brugelige Rekrutter, og Sessionsembetsmænd indskærpe paa ny de nødvendige Forholdsregler, for at det «kan afhandles og udsés, hvilke af de dygtigste unge Mennesker paa Godset til Enrollering forlanges»¹⁾. Naar Kristian VI's Ministre, saaledes som tidligere fremhævet, gjøre ham opmærksom paa den uheldige Side, Landmilitzen havde havt for Proprietærerne, at de kunde frygte for, at Officererne tog deres bedste Karle fra dem, er dette aabenbart noget, der ikke blot havde fundet Sted i Landmilitzens første Aar, men ogsaa i Frederik IV's senere Regeringsaar. Ellers havde Argumentet kun havt liden Vægt, og deres Ord faa en slaaende Stadfæstelse ved den Styrke, hvormed Officerernes Magt over Udskrivningen fremhæves i et Forslag, der utvivlsomt i Tiden efter den store nordiske Krigs Slutning er blevet tilsendt Kongen, uvist af hvem, men rimeligvis af en Godsejer, for at faa ham til at ophæve Landmilitzen²⁾. Idet de slette Sider ved denne her udmales med de stærkeste Udtryk, sigtes Officererne for hverken ved Løn eller Bøn, saa lidt som ved Proprietærernes eller deres Fuldmægtiges Forestillinger at have ladet sig bevæge til at lade de unge Karle slippe for Udskrivning, — unægtelig en besynderlig Anklage, men som klart viser Godsejer-

¹⁾ Det er dette Indtryk, som en Række Aktstykker fra Tiden efter den store nordiske Krigs Slutning giver.

²⁾ Danske Kongers Historie Nr. 225.

vreden over Officerernes Magt paa dette Omraade. Det havde da kun været Slaphed fra Sessioners og Officerers Side, naar Forordningernes Bud i nogle Aar paa flere Steder vare blevne mindre strængt overholdte.

Selv om der altsaa undertiden faktisk har været indrømmet Proprietærerne Lejlighed til at raade over, hvem der blev Soldat fra deres Gods, kan dette ikke svække Indtrykket af, at Kongen aldrig har villet lægge Udskrivningen i deres Hænder. Officererne og Sessionerne have altid været eller kunnet være de egentlig bestemmende. Hvilke Misbrug end Proprietærer have gjort sig skyldige i¹⁾, hvor de mente at kunne stille, hvem de vilde, til Soldat, kan det umulig paastaas med den mindste Skygge af Ret, at Frederik IV ved sin Ordning af Udskrivningsvæsenet har givet Godsejerne en Myndighed, hvorved han «for en Del har tilintetgjort» Virkningerne af Vornedskabets Ophævelse.

¹⁾ Man træffer saaledes (Justitsmin. Aflevering, Skab 8, Nr. 164 C C) en Klage fra Aaret 1725 fra en tidligere Underofficer Hans Bech over, at en Søn af ham var bleven udskreven til Soldat fra Boller Gods. Her ankes stærkt over, at Gaardmandssønnerne gik fri ved Udskrivningen, medens Sønnerne af Husmænd og Inderster bleve tagne til Soldater, og man faar det Indtryk, at Klageren holder Forvalteren paa Godset for at være Skyld deri. Uheldigvis viste det sig ved denne Sag, at Manden fór med Løgn i det, som hans Klage væsenlig drejede sig om, og hans Vidnesbyrd har derfor ikke stort at sige; men det er højst sandsynligt, at hvor Godsejerne have kunnet beherske Udskrivningen, have de hellere taget Husmandssønner end Gaardmandssønner til Soldater, og det af den simple Grund, at Hovedsagen var for dem at kunne faa Fæstere til deres Gaarde, for at disse ikke skulde blive øde. Men dertil vare Gaardmændenes Sønner langt mere tjenlige end Husmændenes; en rig Gaardmands Søn var en sand Skat for en Godsejer. Ikke mindre krympede Proprietærerne sig ved at tage en Gaardmands Søn bort fra en Gaard, hvor han var til Hjælp for Faderen. Saadan som Godsforholdene vare, maa man i det hele indrømme, at det var naturligt, at der ved Udskrivningen blev taget en Del Hensyn til Godsernes Tarv.

2. Landmilitstjenesten som militær Byrde indtil den store nordiske Krigs Slutning.

Det var Tanken om at have et Værn til Forsvar i farlige Øjeblikke, der havde ført Frederik IV og hans Raadgivere ind paa Beslutningen om Landmilitsens Oprettelse¹⁾. Med god Ret kunde han derfor fremhæve dette som sit Motiv i Indledningen til Forordningen derom, og han tilføjede her, at han haabede at kunne naa Maalet, «uden at Landet derved i nogen Maade besværes eller Bondens Avl og Jordens Dyrkelse derudover forsømmes».

Visselig var den Soldatertjeneste, han krævede af de unge Soldater, og som svarede til den, der ydedes af den norske Landmilit, saa lemfældig, at den nu vækker den største Forbavselse. Den halve Del af Aaret Exercits hver Søndag, den anden halve Del hveranden Søndag, og saaledes, at der om Sommeren kun maatte exerceres to Timer og om Vinteren én Time, dertil to Dages Kompagniovelser, den ene Dag paa en Tid af Aaret, den anden paa en anden, Bataillonsovelser ligeledes to Gange, men hver i to Dage, og Regimentsovelser én Gang om Aaret i 6 Dage, det var alt, hvad der krævedes. Regeringen søgte at drage Om-sorg for, at de udskrevne Soldater kunde faa saa liden Vej at gaa som muligt til Exerцерpladserne²⁾, og de større

¹⁾ Jeg holder mig i det følgende kun til saadanne Træk af Landmilitsens Historie der staa i Forbindelse med Spørgsmaalet om, i hvilken Grad den føltes som et Tryk af Befolkningen. Den, der vilde skildre den som militær Institution, maatte medtage en Mængde Træk, som jeg lader ligge.

²⁾ Instruxen for Kommissærerne til Landmilitsens Indrettelse af 19. Marts 1701 fastsætter i § 4, at Exerцерpladserne skulde vælges saaledes, at Mandskabet ikke havde længere til Pladsen end $\frac{1}{2}$ Mil eller i det længste $\frac{3}{4}$ Mil, thi ellers kunne Folkene ej komme hjem om Aftenen, især om Vinteren, som dog vil falde noget besværlig, særdeles i Jylland ved Vesterkanten og paa Heden, hvor Byerne og en Del Gaarde ligge 1 til 2 Mil fra hinanden.

Øvelser bleve, saa vidt det lod sig gjøre, henlagte til Tider, paa hvilke man kunde haabe, de mindst vilde være til Ulejlighed for Agerbruget. Selv om denne Krigstjeneste skulde vare 6 Aar, maatte den være saare let at bære, og, hvad der ogsaa var meget lemfældigt i Sammenligning med Værnepligten i nyere Tider, den udskrevne blev aldeles ikke revet ud af sine daglige Forhold. Han vedblev at gjøre Tjeneste i sit Lægd eller i sit Sogn. Der skulde endog tilstaa ham visse Fortrin. Ligesom det blev foreskrevet, at der ikke maatte gives ham mindre end en bestemt Løn om Aaret, hvor han tjente som Karl, saaledes indskærpedes det ogsaa Proprietærerne og Lægds mændene at drage Omsorg for, at de udskrevne Soldater fremfor andre Karle kom «til at nyde Tjeneste og Løn»; de skulde have Fortrin med Hensyn til at fæste Gaarde, i hvilket Tilfælde de strax bleve givne fri af Tjenesten, og saadanne Gaarde kunde de faa i Fæste paa et hvilket som helst Gods; viste de Lærvillighed og Flittighed, skulde de kunne opnaa at blive Underofficerer ved Landregimenterne, og «naar de i Fremtiden det kun kan meritere, saa maa de og til Oberofficerer avancere»; de skulde, saa længe de stode i Tjenesten, nyde en Nedsættelse af 2 $\frac{1}{2}$ aarlig i Familie- og Folkeskat, og for ligesom at paatrykke deres Soldatertjeneste et vist Ærens Mærke, blev det paabudt, at de skulde «agtes og æres udi alle Samkvem frem for de andre unge Karle, saa og altid have det øverste Sæde og Gang over dem». Derimod paahvilede der Soldaten den Forpligtelse, saa længe hans Militærtjeneste varede, at tjene i det Lægd eller i det mindste i det Sogn, fra hvilket han var udskreven. Man kan, om man vil, kalde dette et Slags Stavnbaand; men for ikke at tale om, at det var uendelig lettere end det, som Garnisonslivet i nyere Tid har paa-

lagt den værnepligtige Soldat i større europæiske Stater Aaringer igjennem, saa var det naturlig paabudt ved den hele militære Indretning, idet hvert Kompagni fik sine Soldater fra visse bestemte Sogne og Lægder. Husker man paa Datidens mangelfulde Standpunkt med Hensyn til statistiske Lister og de overordentlig daarlige Politiforhold, vil det være klart, at Regeringen var nødt til at gjøre Indskrænkninger i den personlige Frihed, hvis den vilde holde sine Soldaterruller i nogenlunde Orden og have Begreb om, hvor Soldaterne vare i Verden¹⁾. For imidlertid ikke at skade den udskrevnes personlige Interesser mere end nødvendigt ved en saadan Tvang, blev det tilladt ham, at, hvis han ikke kunde faa Tjeneste i sit eget Sogn, eller man vilde tvinge ham til at tjene for mindre Løn, end han kunde faa ved at tjene uden for Sognet, maatte han søge Tjeneste i et af de andre Sogne, der laa indenfor den Excercerpladses Distrikt, hvori Lægdsmanden boede²⁾.

¹⁾ At netop dette har været Grunden, ses af Forordningen af 18. Sept. 1671 § 4, der indeholder den tilsvarende Bestemmelse med Hensyn til den norske Landmiliti, at enhver Soldat skulde være forpligtet til at tjene for sædvanlig Løn hos en af Lægds mændene; thi her tilføjes udtrykkelig de Ord: »paa det de kunne være at finde, naar paaæskes«.

²⁾ Forordn. af 27. Decbr. 1701 § 5 Art. 1. Disse Distrikter omfattede selvfølgelig et forskjelligt Antal Lægder, eftersom Landet var mere eller mindre befolket. Jeg har set enkelte nævnede, som omfattede fra 8 til 16 Lægder; men de fleste have udgjort 20 eller flere, lige op til over fyrretyve Lægder. Et Sted har jeg endog set et Excercerdistrikt omfatte 71 Lægder. — I Følge en kongelig Befaling af 5. Februar 1720 (Udskrivningsplakat af 25. Maj 1720. Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 C C) blev Soldatens Ret til at tage Tjeneste udenfor sit Sogn endog udvidet til, at der blot skulde sørges for, at han »saa vidt muligt forblev paa det Gods eller i det Amt, hvorfra han blev udskrevet«; men dette har maaske hængt sammen med den ekstraordinære Maade, paa hvilken Soldaterne i nogle Aar bleve udskrevne for at udfylde ledige Huller (hvorom henvises til næste Afsnit).

Senere indrømmedes denne Tilladelse, uden at der sattes nogen Betingelse¹⁾. Ogsaa i Norge gjaldt det som Regel, at Soldaten skulde tjene i det Sogn, hvorfra han var udskrevet; men her lettedes Baandet derved, at han med Lægdsmandens Samtykke kunde «forloves paa en vis Tid, sit Brød paa et fremmed Sted at vinde»²⁾. Om dette var en større Lettelse end den Frihed, som den danske Soldat havde til at tjene indenfor sin Exerccerpladses Lægder, er meget tvivlsomt.

Det var, imedens Landmilitien organiseredes, at Frederik IV (21. Februar 1702) hævede Vornedskabet for alle dem, der vare fødte eller bleve fødte efter hans Tronbestigelse, og at han indførte Lettelser i deres Stilling, der vare fødte tidligere og altsaa vedbleve at være vornede. Den Glæde, som dette vakte, skaffede sig Luft i flere samtidige Digte, og da Frederik IV holdt den første Mønstring over en Del af Landmilitien i Sjælland, greb Frederik Rostgaard Lejligheden til i et latinsk Digt at skildre, hvorledes Bonden med Glæde ilede til Exerccitsen, fordi han ikke længere var en trælbunden Mand. Men uheldigvis var der lidet af en saadan Stemning. Den

¹⁾ Forordningen af 27. Marts 1725.

²⁾ Forordningerne af 18. September 1671 § 4 og af 28. Februar 1705 § 14. Ogsaa «et rigtigt Pas fra Obersten» kunde herefter give en saadan Tilladelse; men denne har i saa Fald kun været givet, for saa vidt den ikke hindrede Soldaten fra at kunne deltage i Exerccitsen, og Oberstens Pas har ganske sikkert sat snævre Grænser for Flytningsfriheden. Naar J. Chr. Berg (Historisk Efterretning om Landeværnet o. s. v. [Christiania 1830] S. 59) mener, at Forordningen af 1705 ikke paalagde den norske Soldat nogen Forpligtelse til at tjene i Lægdet, har han overset, at dette tydelig ligger i denne Forordnings § 14. Den samme Forordnings § 8, hvor der i Almindelighed tales om Soldatens Pligt til at tjene for Løn, maa fortolkes herefter.

bedrøvelige Kjendsgjerning var, at Budskabet om Landmilitsens Oprettelse fremkaldte Skræk hos mange Bønder, og at adskillige rundt omkring søgte at unddrage sig den truende Udskrivning, dels ved at rømme ind paa Ryttergodset, der endnu var fritaget for at skulle stille Rekrutter, dels ved at søge til Kjøbstæderne. Naar de paa et af disse Steder havde faaet Tjeneste, haabede de at slippe for at blive Soldater. Nogle tænkte endog paa at rømme Land og Rige. Den Lyst, der allerede tidligere saa jævnlig havde vist sig hos vestjydske Bønder til at søge bedre Fortjeneste udenlands, særlig ved at lade sig hyre som Sømænd i Holland, fik en forøget Styrke i dette Øjeblik¹⁾.

En saadan Panik forekommer os ubegribelig. I den Grad var den Tjeneste, der krævedes af de nye Landsoldater, ubetydelig. Man maa for at forstaa Skrækken huske paa, hvorledes al Soldatertjeneste var kommen i Vanry. Krigenes barbariske Præg og den dynastiske Karakter, der politisk taget aldeles overvejende betegnede dem, havde bragt Hvervingssystemet til at trænge igjennem næsten i alle Lande. Naar i det hele Opfattelsen af de statsborgerlige Pligter i hine Tider kun var svag, saa blev den det paa det militære Omraade endnu mere ved den Overvægt, Hvervingsvæsenet havde faaet. Det var fristende at finde det heldigst, naar Staten lejede Folk til at sætte Livet i Vove, medens man selv i Ro blev hjemme og skjøttede Fredens Dont. Den Raahed og Brutalitæt, som var paatrykket Soldatertjenesten, tildels netop som en Følge af de hvervede Soldaters vanlige Udskejelser, virkede end

¹⁾ Forordning af 16. April og Reskript til Stiftsbefalingsmand H. Schack i Ribe Stift af 2. April 1701.

mere til at stille den i et uheldigt Lys. Tanken om Skjældsord, Stokkeprygl og Spidsrodsstraffe var det, der først paatrængte sig Bondekarlen, naar der var Tale om at skulle udskrives til Soldat. Nøje at granske en Forordnings Indhold og Aand var ikke Menigmands Sag. Hvad der rundt omkring blev fortalt om den nye Landmilits, var næppe andet end, at man skulde være Soldat i 6 Aar; og det skulde indføres nu, efter at man i en Række Aar havde været fri for Krigstjeneste! Forordningen kom uheldigvis næppe til at staa i et heldigere Lys ved det, de ældre, der i sin Tid havde været med som udskrevne i den skaanske Krig, kunde fortælle om deres egen Skjæbne den Gang. Af dem fik de unge at vide, at Landsoldaterne vare blevne blandede med de hvervede Soldater og behandlede som de, at de vare blevne brugte ligesaa godt udenfor Landet som i Landet, og at Krigen havde ryddet voldsomt op i deres Rækker. Nu hed det nok i Forordningens Indledningsord, at det nye Værn skulde bruges til at hindre fjendtligt Overfald og Vold og til «Vort Rige Danmarks og derunder liggende Provinsers og Landes, samt deres Grænsers og Fæstningers Defension og Forsvar»; men ingen kunde være i Tvivl om, at i Krigstilfælde vilde de udskrevne Soldater ligesom sidst blive brugte allevegne, hvor de kunde gjøre Nytte¹⁾. At det let kunde komme til Krig, var sikkert en almindelig Mening.

Man maa ingenlunde tro, at Ulyst til at være Soldat var noget ejendommeligt for danske Bønder. Aldeles det samme gjaldt om Bønderne i Frankrig, da Militsen her

¹⁾ Jvfr. Vaupell: Den dansk-norske Hærs Historie I, 305—309, hvor der findes en Del nærmere Oplysninger om Landmilitsens Organisation, uden at Forfatteren dog gaar ind paa Udskrivningsspørgsmaalet.

var bleven reorganiseret 1726; oppe i Norge havde Landmilitsens første Oprettelse 1629 bragt Bønderkarle til i Mængde at rømme ind paa svensk Grund og blive der et Aars Tid, medens til Vederlag de svenske Bønderkarle søgte ind over den norske Grænse, naar de i deres Hjemstavn vare truede med Udskrivning. Ganske det samme gjentog sig senere i Norge langt ned i det 18de Aarhundrede. Endnu 1790 skrev en norsk Amtmand, at Bønderne havde «saa stor Frygt for at blive udskrevne til Soldater, at de hellere gave det meste af, hvad de ejede, end de med sin gode Vilje tjente som Soldater». Den ved sine senere forræderske Planer bekjendte Amtmand Povl Juel foreslog derfor 1711 Regeringen at indføre et formeligt Stavnsbaand i Norge for paa den Maade bedre at kunne standse Udvandringerne, et Forslag, Regeringen heldigvis ikke gik ind paa¹⁾.

Hvor tidt det end kan synes os, som om Datidens Mennesker kun havde liden Følelse for deres egen Værdighed, vare de i visse Henseender i høj Grad følsomme for, hvad de mente krænkede deres personlige Frihed. Det blev netop i Anledning af Landmilitsen paa Frederik IV's Tid udtalt af en af de Kommissærer, der havde at gjøre med Udskrivningen, at de udskrevne Soldater vare «et deres Frihed meget agtende Folk»²⁾, og man maa være særdeles varsom med at overføre det Trællesind, der kan have hersket hos en Del af de ved Aarhundreders Vornedskab demoraliserede sjællandske Bønder, paa den danske

¹⁾ Om disse Træk vedrørende Norge se J. Chr. Berg anf. Sted og L. Daae: Nordmænds Udvandringer til Holland og England i nyere Tid (Christiania 1880) S. 68 og 80.

²⁾ Betænkning af Jens Rostgaard af 30. Septbr. 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 B).

Bondestand i det hele, i det mindste, hvad den Tid angaar, hvorom her er Tale. Netop en vis overdreven Frihedsfølelse, en Tilbøjelighed til at opfatte som en Slags Trældom, hvad der kun var en nødvendig Tugt, har i Danmark som i Norge virket stærkt til Ulysten til at bøje sig for Soldatertjenestens Baand og til hellere at rømme, om det saa skulde være, Land og Rige. Naar man hører, at Indførelsen af Konfirmationsundervisningen og tvungen Skolegang bragte Ungdommen paa Norges Vestland til at vandre ud¹⁾, faar man Indtryk af, hvor lidt der behøvedes til, at Folk skulde finde det utaaeligt hjemme, og hvor stor Letsindigheden var med Hensyn til Udvandringer.

Hvilke Grunde der end kunne have virket til, at Budskabet om Landmilitzens Oprettelse vakte Frygt, er det en Kjendsgjerning, at dette var Tilfældet. Den Udvej, en Del af Bønderkarlene greb til, at søge ind paa Ryttergodset, havde Regeringen let ved at standse. Hvad allerede tidligere havde været paa Tale, blev nu gjort til Virkelighed. Der blev paa dette Gods indført en Udskrivning til Dragoner aldeles paa samme Grundlag, hvorpaa Udskrivningen til Fodfolket hvilede, altsaa én Dragon blev udskrevet af hver 20 Tønder Hartkorn. For øvrigt blev Regeringen staaende ved at indskærpe de gjældende Forordninger og Lovbestemmelser med Hensyn til Rømninger. Man søgte dog tillige at lette det Tryk, Indførelsen af Landmilitzen maatte medføre, ved at fastsætte, at i de første 4 Aar skulde, hvad der var øde Gods, ikke tages med i Beregning af det Hartkorn, hvoraf de enkelte Lægder sammensattes²⁾.

¹⁾ L. Daae anf. St. S. 69.

²⁾ Forordningerne af 23. April og 31. December 1701.

Som allerede den Skræk, Militsens Indretning strax vakte, var en stor Ulempe, saaledes laa det i Sagen selv, at Inddelingen i Lægder mange Steder maatte fremkalde alvorlige Bryderier, at der blev klaget nu af den ene, nu af den anden over Fejl og Forurettelser. Men til Trods for alt dette saa det ud, som om Planen helt skulde lykkes. Der blev sørget godt for at skaffe Officerer og Underofficerer. Man har utvivlsomt overvejende til Underofficerer udtaget danskfødte Soldater af de hvervedes Rækker, og da baade Officerer og Underofficerer fik Boliger omkring i Regimentsdistrikterne, maatte selv de af dem, der vare fødte Tydskere, snart lære dansk. Resultatet med Hensyn til Mandskabets Sammensætning var efter, hvad der blev indberettet Kongen, i det hele meget gunstigt. En udenlandsk Diplomat Vrigny, der var ansat ved det engelske Gesandtskab og 1702 saa to Batailloner af den fyenske ny oprettede Landmilits exercere ved Odense, fik et særdeles fordelagtigt Indtryk af dem. Det var, skriver han, unge velvoxne Mænd, ingen over 25 Aar, og af unge Soldater at være exercerede de meget godt¹⁾. Netop det glædelige Budskab fik Kongen ogsaa ved Indberetninger, at de fleste udskevne havde vist stor Lærvillighed og gjort større Fremgang i Exercitsen, end nogen havde kunnet vente; de vilde, hed det, naar de vare blevne øvede et Aar igjennem, kun staa lidet tilbage for de hvervede²⁾.

Kongen selv tog sig med stor Interesse af Sagen, og intet kunde virke bedre end den Omhu, han viste for at

¹⁾ Relation d'un voyage fait en Danemarc (Rotterdam 1706) S. 353—355.

²⁾ Indberetning fra Land- og Krigskommissæren Matthias Rasmussen af 15. April 1702 (Danske Kongers Historie Nr. 223).

faa det hele i god Gang. Allerede 1702 rejste han rundt for at holde Mønstring over de enkelte Regimenter. Vrigny, der saa ham overvære Øvelserne ved Odense, udtaler sin Forbavselse over den Taalmodighed, med hvilken han holdt ud i brændende Solhede for ret at faa et paalideligt Indtryk af Soldaternes Exercits¹⁾. Nogle Aar senere, da Mandskabet havde været henved 6 Aar i Tjenesten, skildrer Otto Krabbe i en Betænkning Landmilitzens Standpunkt ved at udtale: «Kongen har nu en saa god af Mandskab og vel exerceret Landmilitz, som næppe nogen anden Herre kan have bedre»²⁾.

Selv om der dengang blev stillet langt ringere Forordninger til Soldatens Uddannelse end i vore Dage, har et saa heldigt Resultat ikke kunnet opnaas uden betydeligt Arbejde fra Officerers og Underofficerers Side. Men om ikke Datidens vante Raahed har plettet dette Arbejde, kan være et Spørgsmaal. Det var paabudt for den danske Landmilitz, ligesom det samme gjaldt ved den norske, at der ved Exerцерpladserne skulde opstilles en Træhest og en Straffepæl. Uden den Slags Straffemidler holdt man i hine Tider al Exercits for utænkelig. Derimod afviste Kongen bestemt et Forslag, der blev gjort af en af Krigskommissærerne, at der skulde kunne bruges Spidsrodsstraf imod de Landsoldater, der viste haardnakket Vrangvilje under Øvelserne. Frederik IV var enig med sine Gehejme-raader D. Wibe og Lente i, at denne Straf ikke i Fredstid burde bruges imod andre Soldater end hvervede, — en ikke uinteressant Adskillelse imellem dem, der solgte sig selv til Soldatertjeneste, og dem, hvem denne blev paalagt

¹⁾ Anf. St. S. 356.

²⁾ 23. Dec. 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

som en Borgerpligt¹⁾. I det hele var det fra først af indskærpet Over- og Underofficerer, at de ikke maatte «begegne» Landsoldaterne «med nogen Haardhed, Skjældsord, Hug eller Slag, men dennem med al Sagtmodighed underviser, med mindre nogen maatte findes modvillig eller fortræden». Men dette er ikke blevet overholdt. Kongen maatte i Forordningen af 30. December 1702 udtale sin Vrede over, «at en og anden af Underofficererne, istedenfor at undervise de gemene med Sagtmodighed, skal understaa sig, Vores forrige i saa Maader allernaadigst udgangne Forordninger uagtet, ilde at traktere de ny enrollerede med Hug og Slag». Han fastsatte Kassation som Straf for den Underofficer, der uden Kapitajnens Vidende dristede sig til at lægge Haand paa den menige; Krigskommissærerne og Amtmanden havde uopholdelig, «saa kjær dennem Vores Naade er», at gjøre Indberetning til ham, saasnart der blev klaget over sligt (§ 26). Som et Værn imod Vilkaarligheder fra Officerernes Side paabød Kongen i samme Forordning, at ved hver Session skulde de Deputerede offentlig spørge, om de enrollerede Karle havde noget Klagemaal imod Officererne, ligesom ogsaa omvendt, om Officererne havde noget at klage over Soldaterne (§ 12). Sessionsindberetningerne vise, at der i de første Aar oftere er blevet klaget alvorlig over Officerer, som pryglede Soldaterne. Man kan se, disse have ingenlunde været bange for at give deres Stemning Luft, og blev en saadan Klage, som ogsaa kunde hænde, tilsendt Kongen, paabød han Sagen omhyggelig undersøgt²⁾. Men der har utvivlsomt dog holdt sig adskilligt Uvæsen. Naar Kristian VI i en Skrivelse

¹⁾ 7. September 1705 (Danske Kongers Historie Nr. 224).

²⁾ Kongelig Resolution af 27. April 1705 for de Sessionsdeputerede.

1732 til sine Ministre taler om Officerernes Excesser ved Landmiliten¹⁾ i hans Faders Tid, viser det, at de ikke havde efterladt sig det bedste Ry i saa Henseende.

Under alle Omstændigheder var den Flinkhed, som mange af Landmilitens Soldater lagde for Dagen, ikke et Tegn paa, at de følte sig tilfredse ved deres Stilling. Otto Krabbe udtalte vistnok 1706, at de hellere vilde gaa til Exercits og Samlingsplads end arbejde hjemme, og at de ikke brød sig om at fæste Gaarde, da de vel indsaa, at de ikke kunde faa bedre Dage, end de nu havde²⁾. Men det synes dog meget tvivlsomt, om han har Ret heri, naar man ser, at Soldaterne undertiden temmelig massevis udebleve fra Samlingerne³⁾, og at Rømningerne vedbleve. Da f. Ex. de Soldater, der vare udskrevne paa Thurø, skulde sættes over til Fyen for at deltage i Exercitsen her, benyttede de Lejligheden til at undløbe, og Kongen gav derfor Øens Ejer Grev Carl Ahlefeldt Tilladelse til at maatte stille Rekrutter fra Gods, som han ejede paa Sjælland, istedenfor dem, der skulde møde fra Thurø⁴⁾. Paa en lignende Maade greb de udskrevne Soldater paa Langeland tidt Lejligheden til at slippe over til Als og Ærø⁵⁾, og Otto Krabbe udtalte selv i en Forestilling til Kongen 1703, at »mangfoldige af de unge Mandkjen fra Landet nu retirere sig udi Kjøbstæderne, særdeles her til Staden, uden Pas eller Skudsmaal . . . nogle gaa hem-

¹⁾ J. Møller: Mnemosyne II, 107.

²⁾ Betænkning af 23. Decbr. 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

³⁾ Reskript af 16. Oktober 1703.

⁴⁾ Kgl. Resolution af 19. Maj 1703 (Danske Kongers Historie Nr. 224).

⁵⁾ Relation fra Landkommissærerne, gennemgaaet og forestillet Kongen 7. September 1705 af Lente og Vibe (Danske Kongers Historie Nr. 224).

melig til Helsingør og andre Søstæder og bortsejle med fremmede, saavel [som] andre Skibe, saa de skyer for Landet af Frygt for Udskrivning¹⁾. Allevegne, hvor Befolkningen kunde haabe paa at komme til at gjøre Matrostjeneste paa Flaaden istedenfor at blive Soldater, søgte den af al Magt at naa det²⁾. Størst Omfang havde Rømningerne i Jylland, hvorfra det var lettest at slippe bort.

Da alt dette ikke havde hindret Frederik IV fra i Tiden indtil 1706 at faa Landmilitzen dygtig indøvet, kunde han imidlertid glæde sig ved at have en fortræffelig Reservehær paa over 15000 Mand Fodfolk³⁾ (incl. Befalingsmændene) og 17—1800 Mand Dragoner. Hele Infanteriet kostede ham ikke stort mere end hans sex Kompagnier Hestgarde, kun imellem 70 og 80000 Rdlr. om Aaret.

¹⁾ Skrivelse af 17. Februar 1703 (Danske Kongers Historie Nr. 224).

²⁾ Saaledes baade paa Smaaøerne ved Lolland og i Egnen ved Møgel-tønder og Ballum. Jvfr. Reskript af 1. Oktober 1701.

³⁾ Vaupell anf. St. S. 307 angiver Styrken til 13720 Mand. Han gaar ud fra, hvad der ogsaa er rigtigt, at Hartkornet i Sjælland blev regnet til 72000 Tdr., hvilket vilde give 3600 Menige her. Men Kommissærerne, der indrettede Militzen i Sjælland, fandt, at der i Virkeligheden var 13640 Tdr. Hartkorn mere, og de udskrev derfor 4282 menige istedenfor 3600. Ogsaa i andre Dele af Landet maa der være fundet, at det Antal Tønder Hartkorn, der skulde stille Soldater, var større, end man havde regnet. I det mindste angiver General Scholten i et Forslag til Landmilitzens Formindskelse, som han indgav 1711, Tallet paa de menige i Militzen til 13776 Mand, og det er klart af Sammenhængen, at der ikke herunder medregnes de Landsoldater, som vare optagne i de hvervede Regimenter. Lægges hertil Officerer og Underbefalingsmænd, udkommer den Styrke, der er angivet i Texten. De herhenhørende Aktstykker ere Indberetning af 11. Oktober 1701 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 164 A) og Scholtens Forslag af 23. Marts 1711 (Justitsminist. Aflevering, Skab 8, 224 C). Med Scholtens Angivelse stemmer en Liste over de menige i en Protokol med kongelige Resolutioner fra 1706 (Danske Kongers Historie Nr. 235, S. 476), kun er Tallet her 13772.

Men da de 6 Aar, som Tjenestetiden skulde vare, nærmede sig deres Ende, viste sig en stor Vanskelighed. Naar nu i 1707 hele Mandskabet, eller i det mindste den langt overvejende Del deraf, nemlig alle de, der allerede vare blevne udskrevne 1701, bleve sendte hjem, skulde man saa begynde for fra? Hvilket Bryderi med Uddannelsen igjen af 12—13000 Rekrutter, hvilken øjeblikkelig Svækkelse af hele Værnet, efter at man nylig havde været forholdsvis saa stærk, og hvorledes skulde man kunne rejse det Mandskab, som her var Tale om? Skjønt man i Øjeblikket havde Fred, var Stillingen udadtil uhyggelig paa Grund af Karl XII's glimrende Fremgang imod Saxen-Polen. Regeringen mente ved Overgangen fra 1706—1707 at kunne frygte for et pludseligt Angreb af Karl XII Syd fra¹⁾. Desto mere indlysende var det, at den havde begaaet en kolossal Fejl ved at indføre en Ordning, der i den Grad maatte knække over, naar de 6 Aar vare gaaede. Istedendfor at gaa successivt frem saaledes, at man ogsaa successivt Aar for Aar kunde afløse det Mandskab, der sendtes hjem efter at have udtjent, havde man begyndt med at tage Munden altfor fuld. Men hertil kom en anden stor Skyggeside ved Organisationen, det var Inddelingen af Landet i Lægder som Grundlag for Udskrivningen.

Medens man nu til Dags heri gaar ud fra Aldersklasserne, saaledes at alle udskrives, der ere i en bestemt Alder, havde man den Gang Landets Inddeling efter Skatteværdien som Basis. Man mente, at den Byrde at stille Rekrutter burde fordeles ligelig omkring i Landet ganske som Skatterne. Som der ydedes en vis Pengesum af hver

¹⁾ Dette fremgaar af en Forhandling i Januar 1707 imellem Frederik IV og Konseljet om nødvendige Forsvarsforholdsregler (Danske Kongers Historie Nr. 238).

Tønde Hartkorn, saaledes fandt man det naturligt, at et vist Antal Tønder Hartkorn lagdes i Lægd for at stille en Soldat. Ellers vilde en Egn kunne klage over, at den kom til at yde et større Tal Soldater og altsaa maatte lide et større Tab af Arbejdskraft end andre. Desuden var det en stor Bekvemhed, at Regeringen ved denne Ordning stadig havde bestemte Mænd, Godsejere og Lægds mænd, som den kunde gjøre ansvarlige for, at der blev stillet en Soldat for hvert Lægd. Atter her var en tydelig Parallel til Skatteordningen. Men det maa endelig ogsaa erindres, at Inddelingen i Lægder var et ældgammelt Princip i Landet, og derpaa havde Udskrivningen til Landmilitzen i Danmark saa vel som i Norge været bygget siden Kristian IV's Tid, saa at det laa nær for Regeringen at følge det gamle Spor. Men derfor viste det sig dog lidet heldigt, og Fejlene traadte særlig stærkt frem, fordi Lægderne vare saa smaa. Uagtet Regeringen, saa godt det lod sig gjøre, havde stræbt at fordele Husmænd og Inderster paa de enkelte Lægde, var det umuligt, at disse kunde blive blot nogenlunde ens stillede med Hensyn til Tallet af dem, der kunde udskrives til Soldater. Men hvilken Ubillighed fremkom der da ikke, naar Fordringen om Rekrutter i lige Grad blev stillet til alle Lægderne! Den Godsejer, der havde et stort Gods, kunde hjælpe sig igjennem, idet der kunde tages Rekrutter fra nærliggende, folkerigere Lægder paa hans Ejendom til at hjælpe paa de Lægder, hvor der fattedes krigsdygtigt Mandskab¹⁾. Men for Godsejerne, der kun ejede et lidet Antal Lægder, og fremfor alt ved de især i Jylland talrige Lægder, der ikke hørte til større samlede

¹⁾ Forordningen af 30. December 1702 § 3 og § 12 Art. 8 (jvfr. S. 541, hvor den her omhandlede Del af Paragraferne er aftrykt).

Godser, de saakaldte Strælægder, som tidt vare sammensatte af Gaarde, der tilhørte forskjellige Smaafolk, kunde det blive et knugende Tryk. Rent galt blev det i saadanne Dele af Jylland, hvor «Egnens Skarphed» drev det unge Mandskab til at søge andensteds hen for at faa bedre Føde og større Løn, eller ogsaa i saadanne Lægder, hvis Gaarde vare for smaa til, at Børnene, naar de voxede til, kunde finde Underhold paa dem¹⁾. Der hjalp ingen Undskyldninger, en Soldat skulde stilles for Lægdet, og det blev dettes Sag, paa hvilken Maade det vilde bære sig ad med at faa en brugelig Rekrut sendt til Sessionen. Kongen vilde, og det kan man ikke fortænke ham i, aldeles ikke indlade sig paa at tage imod Penge istedenfor Rekrutter. Paa den personlige Soldatertjeneste af Landets egne Sønner beroede hele Værnets Betydning. Der var kun én Vej, ad hvilken det nogenlunde kunde gøres muligt for de folkefattigere Lægder at stille Rekrutterne, det var, hvis Rammerne for Udskrivningsalderen bleve gjorte meget vide, og saaledes kom man ved Forholdenes tvingende Magt ind paa at bestemme, at alle Karle kunde tages til Soldater, naar de dels vare gamle nok til at bære Vaaben, dels ikke for gamle dertil, samt at Udskrivningen ligeledes kunde ramme alle Husmænd og Inderster, der vare yngre end 35 Aar. Regeringen indførte dette strax fra først af, og det er med Urette, at denne Ordning i de almindelige Fremstillinger enten delvis eller helt er bleven henlagt til 1724²⁾. De Lister, som allevegne i

¹⁾ Sessionsindberetning fra Viborg af 26. April 1712 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Pakke Y).

²⁾ Se f. Ex. Allen anf. St. S. 480, Barfod anf. St. II, 244. Mandix i sin Landvæsensret (2den Udgave) I, 86 har rigtig set, at Reserverullen over den hele til Udskrivning forpligtede Del af

Landet bleve optagne over dem, der vare i Udskrivningsalderen, Hovedkrigsjordebøgerne eller, som de sædvanlig kaldes, Reserverullerne, kom imidlertid til ogsaa at omfatte dem af Ungdommen, der kun vare 14 Aar gamle; thi i en Tid, da det skortede paa statistiske Tabeller, holdt man det for nødvendigt paa den Maade at skaffe sig Kundskab om, hvor mange der kunde paaregnes i Løbet af faa Aar at ville naa en saadan Alder, at man kunde bruge dem som Soldater.

Naar der, hvad ogsaa er undgaaet Historikernes Opmærksomhed, ved disse Rullers Affattelse blev gjort Forskel paa de ugifte Karle og Husmændene samt Indersterne, var det selvfølgelig paa Grund af et Humanitetshensyn til disse. Regeringen har ment, at de som gifte Folk ikke burde udskrives i en ældre Alder end 35 Aar, medens den troede, at det vel lod sig gjøre med ugifte Karle. Ved at gifte sig og blive Indsiddere havde disse det altid i deres Magt at befri sig fra Udskrivningen, naar de vare over 35 Aar¹⁾. En Del Aar efter Militsens Oprettelse

Befolkningen blev indført paa Krongodset 31. Decbr. 1701 og 30. Decbr. 1702; men han tager Fejl, naar han tror, at den først 1724 blev indrettet paa Proprietærgodset, og han har ligeledes Uret, naar han mener, at den først ved Forordningen af 30. Decbr. 1702 blev indført paa Strøgodset. Han har misforstaaet denne Forordnings Ord. Den var indført paa Strøgodset samtidig med, at den indrettedes paa Proprietærgodset. Sagens virkelige Sammenhæng fremgaar af en Instrux af 16. April 1701 for Kommisærerne til Landmilitsens Indrettelse (Danske Kongers Historie 223).

¹⁾ Det ligger i Sagen selv, at man kun sjælden ved Udskrivningen har taget Karle med, der vare ældre end 35 Aar; men at det undertiden er sket, viser en Ansøgning fra en Proprietær af 10. Decbr. 1710 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C). Han andrager her om at maatte stille en anden Karl istedenfor en, som var udskrevet for 8 Aar siden, og hvem han nu havde givet en Gaard i Fæste. Som Støtte for sin Ansøgning gjør han

blev dette dog forandret, saaledes at man heller ikke tog Karle, der vare mere end 35 Aar gamle¹⁾.

Hvor nødvendigt det end paa Grund af Lægdssystemet var for Regeringen at gjøre Rammerne for de udskrivningspligtige saa vide, fremkom der dog derved en saarende Ulighed. Medens nemlig Soldatertjenesten, saaledes som den var ordnet, i og for sig kun var en ringe Byrde for en ung Karl, forholdt det sig anderledes med den, der som gift Husmand i en Alder af 34 Aar blev taget til Soldat. For ham kunde det være nødvendigt at have sine Søndage til egen Raadighed, og de gik selvfølgelig tabt ved Exercitsen om Søndagen samt Vandringen til og fra Exerцерpladsen. Hvor harmeligt maatte det ikke være for en saadan Husmand at trække i Munderingen, medens han maaske saa unge Karle i Nabolægder gaa fri for Tjenesten, fordi der i dem tilfældigvis var Overflod af ungt Mandskab!

Det Udskrivningsprincip, der var beregnet paa at skulle skabe Lighed i Fordelingen af Byrden, førte altsaa

opmærksom paa, at denne Karl kun var lidet brugelig til Krigstjeneste, da han var paa en 50 Aar, skaldet paa Hovedet og af Bondearbejde stiv i Lemmerne. Denne Karl var altsaa bleven udskrevet i en Alder af 42 Aar. — Hvis jeg ikke havde denne Kjendsgjerning for mig, vilde jeg være fristet til at tro, at Udtrykkene i Instruxen for Kommissærerne af 16. April 1701 og i Forordningen af 8. Februar 1724 vare skjødesløst affattede, og at ogsaa for de ugifte Karle 35 Aar gjaldt som Aldersgrænsen, saaledes som det var Tilfældet med Hensyn til de Dragoner, der udskreves paa Krongodset (Forordn. af 31. December 1701 § 3). Men nu vidner hint Træk derimod. Maaske har man ment, at det vilde være unyttigt at kræve Dragontjeneste af en Karl paa over 35 Aar, medens en saadan nok kunde bruges til den Art Tjeneste som Forstærkningsmand, der oprindeligt var paatænkt ved Forordningen om Landmilitsen til Fods.

¹⁾ Dette viser en Sessionsplakat af 7. Marts 1719 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 CC).

i Virkeligheden til det stik modsatte Resultat. At fordele Soldaterpligten efter Hartkornet ganske som en Skattepligt, var en Forgribelse paa Menneskerettighederne, der paa flere Maader maatte straffe sig selv.

Men oven i Kjøbet var selv det, at Regeringen lod Udskrivningspligten omfatte saa mange Aldersklasser, ikke i Stand til at fjerne Vanskeligheden ved at skaffe Rekrutter fra en Del af Lægderne. Det følte allerede i Landmilitsens første Leveaar. Intet Under altsaa, at Tanken herom saavel som om alle de andre Ulemper ved den Stilling, man havde bragt sig i, trængte sig frem med en overvældende Styrke hos Frederik IV og hans Raadgivere, da Værnepligtstidens sex Aar vare ved at løbe til Ende for Landmilitsens Soldater. I den Forhandling, der fandt Sted om, hvad der var at gjøre, fremkom der Udtalelser, som viste, at i det mindste flere saa, at man var kommen ind paa en gal Vej. Otto Krabbe havde, som tidligere nævnt, i Aaret 1700 ment, at Lægderne foreløbig hellere burde være paa 35 Tønder Hartkorn end paa 20 Tønder, indtil man høstede større Erfaring, og at Soldater-tjenesten burde sættes til 9 Aar istedenfor til 6. Det er, som om han havde forudset, at man vilde komme til at fattes Udskrivningsmandskab, naar de 6 Aar vare gaaede. Nu mindede han naturligvis om sine Advarsler¹⁾; men han som alle de, hvis Betænkning Kongen indhentede, vare enige om, at det ikke blot var misligt, men aldeles umuligt nu at rekruttere Landmilitsen helt fra nyt af. Udskrivningerne havde paa mange Steder i den Grad tømt Lægderne for udskrivningsdygtigt Mandskab, at man

¹⁾ Betænkning af 23. December 1706 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

ikke vilde kunne opdrive nogen Rekrut i dem, hvad der kunde skaffes til veje, vilde kun blive «Vrag og smaa Knægte». «Jeg kjender», skrev Otto Krabbe i den Anledning, «mange baade store og smaa Proprietarier og deres Gods, som ikke haver over én, eller i højst to dygtige Karle til Soldater paa deres Gods og mulig ikke en eneste, thi de ere alt udplukket Tid efter anden, som vare nogenledes dygtige, og er vel af de fra samme Gods udskrevne Karle nogle faa udygtige, som burde omvexles, mens Officererne er vitterligt, at der er ingen dygtigere paa Godset end som dennem, de haver. Disse Proprietarier kan jeg nævne, om behøves.» Konseljet fremhævede særlig den Brist paa ungt Mandskab, der fandtes i Strølægderne, hvis Tal alene i Jylland ikke var mindre end 1600¹⁾.

Naar Regeringen ikke vilde skride til en hel ny Rekruttering, maatte den uheldigvis bryde det Tilsagn, der ved Forordningen var givet Befolkningen, at Tjenesten skulde vare sex Aar, og en af Krigskommissærerne udtalte derfor, «at de enrollerede her i Landet, som er et deres Frihed meget agtende Folk, vil blive hel mistrøstige, ja mange som desperat, og hverken de eller deres Afkom det lettelig forglemme»; men selv han kom dog til det Resultat, at Tjenestetiden burde gøres 3 Aar længere, for at der kunde være Tid til, at tilstrækkelig meget ungt Mandskab kunde voxe op²⁾. Otto Krabbe beroligede Kongen med Tjenestens Ubetydelighed og med, at Soldaterne følte sig vel ved den; det var ogsaa hans Mening, at Tjenestetiden maatte forlænges med 3 Aar. Maaske blev netop dette Tillæg foreslaaet, fordi Værnepligtstiden derved vilde

¹⁾ Forestilling af 8. December 1706 (Justitsm. Aflev., Skab 8, 224 B).

²⁾ Betænkning af Jens Rostgaard af 30. Septbr. 1706 (smstds.).

blive sat lige med den, der gjaldt i Norge. Konseljjet sluttede sig til Krabbes Meninger.

Det endelige Resultat blev Forordningen af 19. Februar 1707, der er et i flere Henseender mærkeligt Aktstykke. Dens Titel taler kun om «Forandring til Lettelse» i forskjellige Retninger for de udskrevne Dragoner og Soldater, og selve Forordningen begynder med en Udtalelse om, at Kongens Øjemed med Militsens Oprettelse havde været, «at den gemene Almue til deres eget Bedste kunde lære Krigsexercitierne, for i paakommende Tilfælde imod fjendtligt Overfald at forsvare sig selv, deres Gods og Fædreland». Kongen udtaler sin Tilfredshed med den Flid, som baade Dragoner og Soldater havde vist under Øvelserne, hvorfor han ophævede den ene Bataillons- og den ene Kompagnisamling, og med en Motivering, der ser ud, som om der kun var Tale om en Begunstigelse, bevilger han, at der for denne Gang maatte afskediges tyve Mand af hvert Kompagni, og det af de ældste Karle, «proportionaliter efter enhvers Hartkorn»; paa samme Maade skulde der da aarlig hjemsendes mindst tyve Mand af de 150 Mand, hvert Kompagni etatsmæssig talte, indtil alle de vare afskedigede, som første Gang vare enrollerede og forlangte at løsgives. De Karle, som bleve staaende i Regimenterne længere end sex Aar, skulde være forskaanede for de ugentlige Exercitier undtagen hver fjerde Søndag, ligesom der ogsaa indrømmedes dem en lille pekuniær Begunstigelse. Men hvad der laa bag ved alle disse Indrømmelser og Tilladelser, var den Kjendsgjerning, at de sex Syvendedele af Mandskabet vilde blive holdte længere inde, end de havde maattet formode det efter den oprindelige Forordnings udtrykkelige Ord, nogle kunde endog komme til at gjøre Tjeneste 6 Aar endnu. Uagtet den Soldater-

tjeneste, de nu vilde komme til at gjøre, var bleven indskrænket til et Minimum, vare de dog hindrede i deres frie Bevægelse saa længe, de maatte blive som Tjenestekarle i deres Sogn eller den nærliggende Egn, med mindre de fik en Gaard i Fæste, og det var tidt ikke en fristende Udvej. Hvad her skete, var imidlertid kun et Sidestykke til, hvad der under en noget anden Form blev indført ved den norske Hær. Kongen paabød ved denne, at, hvor det fattedes paa ungt Mandskab i Lægderne, skulde de enrolerede Soldater, om de end havde tjent nok saa længe, dog blive staaende ved Regimenterne, indtil der var opvoxet tjenstdygtige Karle¹⁾.

Ved at komme ind paa aarlig at hjemsende en Del af Mandskabet, havde Kongen fulgt et subsidiært Forslag af Krabbe og det øvrige Konselj; men han havde været humanere end hans Raadgivere, thi disse havde ment, at om man end det første Aar vilde hjemsende 20 Mand, burde man senere ikke afskedige mere end 12 Mand aarlig. Ej heller havde han villet gaa ind paa det Forslag, de havde gjort, at de, der bleve kasserede ved Udskrivningen, skulde udrede en vis Skat til Statskassen. Han fandt det utilbørligt «at lægge en Skat paa dem, som dog af Gud noksom er straffet»²⁾.

Var det end vitterlig et Brud paa Tro og Love, Regeringen havde begaaet, maa man tilstaa, at Forholdene næsten med Nødvendighed førte ind derpaa, og at den havde søgt at gjøre det saa lempeligt som muligt. Ogsaa gjaldt det kun en Overgangstid. Kunde man først gennemføre en aarlig Afløsning af en Quotadel af Mand-

¹⁾ Reskript af 29. Januar 1707.

²⁾ Kongelig Resolution af 11. Januar 1707 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

skabet, var der Haab om senere at naa til at holde de sex Aars Tjenestetid. Landmilitsen vilde da rimeligvis være bleven staaende med det lemfældige militære Tryk, den lagde paa Befolkningen, og denne havde vænnet sig til den.

Men 1709 kastede Kongen Staten ind i den store nordiske Krig. Hvormeget der end fra et ydre politisk Standpunkt kunde tale for at gjøre dette, voldte denne Krig ikke alene det danske og det norske Folk kolossale Pengeofre; men den maatte selvfølgelig tillige i høj Grad forøge de Byrder, Landmilitstjenesten i begge Lande lagde paa Befolkningen.

Det havde fra først af været Tanken, at den danske Landmilits kun skulde tjene til at forsvare selve Landet; men da Krigen brød løs, sendte Kongen dog Afdelinger af den over for at tage Del i Krigen i Skaane. Desuden havde Krigens Udbrud ogsaa virket uheldig paa Landmilitsens Soldaters Stilling, for saa vidt den havde bragt Kongen til at byde, at ingen, der stod i et af dens Regimenter, maatte hjemsendes for at fæste Gaard¹⁾. Men værst var det, at efter Nederlaget ved Helsingborg blev ikke mindre end en Tredjedel af dens Soldater brugt til at komplettere de hvervede Infanteriregimenter med²⁾. Det maatte være et Tordenslag for de Soldater, hvem dette Lod rammede, og som nu bleve brugte paa en Maade, de aldrig havde kunnet vente³⁾. Oven i Kjøbet havde det til Følge, at der blev paabudt en Extraudskrivning af 1 Mand for hver

¹⁾ Kgl. Ordre af 26. Novbr. 1709 (Justitsm. Aflev., Skab 8, 224 B).

²⁾ Ordre af 12. April 1710 (smstds.).

³⁾ Det kan derfor ikke undre, at Kongen 13. Juli 1711 maatte udstede en Forordning som en Følge af, at en Del af de under Vores gevorbnæ Regimenter værende Nationalsoldater sig ved Udmarchen til Vort Fyrstendom Holsten fra deres Regimenter skal have absenteret.

60 Tønder Hartkorn til at dække Afgangen i de nationale Regimenter af det Mandskab, som blev stukket ind i de hvervede Regimenter. Landet vilde altsaa komme til at stille imellem 18 og 19000 Mand Fodfolk foruden de Dragoner, som bleve udskrevne paa Ryttergodset, og hvis Tal ligeledes blev forøget med en Tredjedel¹⁾. Den nationale Del af Hæren bestod nu af 22000 Mand; men desuden havde Befolkningen ydet en ikke ringe Del Mandskab dels til Flaaden, dels ved Hvervinger til den aktive Hær. Der havde især 1699 og 1700 fundet stærke Hvervinger Sted, hvis Udbytte for en ikke ringe Del var kommet de Regimenter til Gode, som Frederik IV havde overladt Ludvig XIV's Modstandere under den spanske Arvefølgekrig²⁾. Et Par Aar senere havde Kongen — aabenbart tilskyndet dertil ved Hensynet til Udskrivningen til Landmilitzen — skærpet et ældre Forbud imod, at der uden hans Tilladelse maatte hverves Soldater og Matroser i noget af hans Riger, og han havde sat Dødsstraf baade for Hervereren og den, der lod sig hverve³⁾. Men Hvervingerne vedbleve dog, og Frækheden naaede et saadant Omfang, at selv Officerer ved de nationale Regimenter forstode enten med det gode eller det onde at hverve Rekrutter iblandt Bønderne, som de solgte til de hvervede Regimenter i Landet eller «udpraktiserede» til de Regimenter, som

¹⁾ Ordre af 15. April 1710 til Amtmændene (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 B).

²⁾ I Forbigaaende skal her nævnes, at det er en uretfærdig Anklage imod Frederik IV, man undertiden træffer, at han skulde have brugt udskrevne Soldater til de Korpser, han overlod fremmede Magter. Disse bestod kun af hvervede Soldater, og derfor ogsaa for største Delen af Udlændinger.

³⁾ Forordning af 10. Oktober 1704. Endnu ved Forordningen af 30. December 1702 § 23 var det blevet tilladt at hverve, naar det blot skete godvillig.

vare blevne overladte andre Magter. Det har næppe hjulpet stort, at Kongen udstedte en fnysende Forordning i den Anledning¹⁾. Faa Aar efter klagede Chefen for et af de jydske nationale Regimenter stærkt over, at al Rekruttering blev hindret ved den Hverving, der ugenert blev drevet af Officerer fra næsten alle hvervede Regimenter; en enkelt Hververofficer havde naaet til at skaffe sig 50 Soldater paa den Maade²⁾.

Den lidet talrige Landbefolkning har under slige Omstændigheder maattet yde en overvældende stor Masse Mandskab til Hær og Flaade, vistnok mere, end om Danmark nu skulde stille 100000 Mand paa Benene. Naar der allerede i Landmilitsens første Aar havde været Tilbøjelighed til enten paa den ene eller den anden Maade at unddrage sig Krigstjenesten, voxede den selvfølgelig i høj Grad nu, da Tjenesten havde faaet en ganske anden Karakter end tidligere. Vistnok krævede Krigen ikke store Ofre paa Valpladsen efter Slagene ved Helsingborg og Gadebusch, og i begge disse Slag havde kun en ringe Del af Hæren hørt til de nationale Tropper; men Sygdomme og Rømninger ryddede stærkt op i Regimenternes Rækker — saaledes Farsøten 1711 iblandt de Batailloner, der vare ombord paa Flaaden —, og der var store Huller at udfylde. I Aaret 1713 havde de to Batailloner paa Lolland og Falster ikke færre end 393 vakante Numre³⁾, det vil sige omtrent en Tredjedel af Mandskabet fattedes.

¹⁾ Forordning af 1. Aug. 1705.

²⁾ Klage af 18. Juni 1710. Jvfr. Indberetning fra en Krigskommissær i Jylland af 30. Juni 1712 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164, Pakke Y).

³⁾ Kgl. Ordre af 5. April 1713 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 224 C).

Vanskelighederne ved at skaffe Rekrutter bleve nu paa mange Steder uoverstigelige. Som et sørgeligt Kor lyder Klagen fra Regimentschefer og Sessionsdeputerede over Resultaterne af de Sessioner, der bleve holdte, hvad enten det var til Fodfolket eller til Dragonregimenterne. Snart hedder det, at der kun møder slette og udygtige Folk, snart, at Lægderne aldeles ingen Rekrutter kunne stille. Ved en Session i Viborg 1710 kunde man fra 189 Lægder kun skaffe 114 Karle tilveje¹⁾. De Skyggesider, der havde hæftet ved den hele Lægdsinddeling fra først af, viste sig nu skarpere end nogensinde; de unge Karle søgte selvfølgelig at undgaa at faa Tjeneste paa Godser, hvor der var «vakante Lægder»²⁾; i det ene Strølægd efter det andet var der ingen brugelige Rekrutter at finde, hverken iblandt Karle, Husmænd eller Inderster. Befolkningens Faatallighed i store Dele af Landet var den ene Hovedgrund, alskens Rømninger og Kunstgreb, der kunde befri fra Udskrivning, den anden. Forgjæves blev det indskærpet, at der skulde udsøges det bedste Mandskab, der kunde faas; netop de flinkeste Karle kom tidt ikke til Session, enten fordi Proprietærerne ulovlig holdt dem borte, eller fordi de selv undroge sig Udskrivningen³⁾; de fandt i saa Fald ofte Hjælp rundt omkring, og jævnlig lykkedes det dem at slippe bort fra Landet. Der udfoldedes stor Snildhed for at undgaa at blive Soldat. Nogle lod sig endog optage som Disciple i Latinskolerne i Haab om saaledes at undgaa dem, der eftersporede dem. De synes ogsaa at have fundet trofaste

¹⁾ Indberetning fra Sessionen i Viborg 25. Juli 1710 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 A).

²⁾ 27. Aug. 1710 (smstds.).

³⁾ Se f. Ex. Indberetning fra Brigadér Juel til Kongen 12. Juli 1712 (smstds. 224 C).

Hjælpere i Rektorerne, der kæmpede som Løver for at beholde dem og endog ikke vare bange for med Hørerens og Disciples Hjælp at kaste dem paa Døren, som vilde paa-gribe en saadan Rømningsmand i Skolebygningen¹⁾. Der blev derfor (17. Oktober 1712) udstedt en Forordning om, at ingen Bondesøn maatte optages i en Latinskole, naar han var over 17 Aar, og at alle «de Bøndersønner, som nu paa tre Aars Tid over den Alder i Skolerne kan være indtagne, derfra til vedkommende uden Indsigelse under vederlig Straf skulle udleveres». Da ingen kunde udskrives til Soldat, uden at han havde nydt Nadverens Sakramente, søgte Bønderkarle rundt omkring i det mindste at vinde Udsættelse med Hensyn til Udskrivningen ved at afholde sig fra at gaa til Alters. Det blev derfor indskærpet Præsterne at modarbejde dette²⁾. En anden uhyggelig Forholdsregel greb Regeringen til i Anledning af Rømningerne, idet den lod kundgjøre, at enhver udskreven Soldat, der opspurgte og indbragte «undvigte Personer», skulde fritages for Tjenesten, medens den paagrebne skulde indtræde i hans Sted som Soldat³⁾. Men det lykkedes kun lidet for Regeringen at standse Rømningerne. Politivæsenet var altfor elendigt til, at det kunde være let at opspore Rømningsmænd, der tidt begunstigedes af Befolkningen. Det har næppe heller hjulpet, naar Regeringen

¹⁾ Dette omtales i en Indberetning af 20. Septbr. 1712 (Justitsmin. Aflev., Skab 8, 224 C) fra en Amtmand paa Lolland at være sket ved Nakskov Skole. Maaske har det været dette Tilfælde, der gav Anledning til Udstedelsen af den ovenfor i Texten omtalte Forordning af 17. Oktober 1712; men denne viser, at det ingenlunde har været sjældent paa denne Maade at unddrage sig Udskrivningen.

²⁾ Reskript af 11. April 1718.

³⁾ Kongelig Befaling af 5. April 1713 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C).

lod Biskopperne paabyde Præsterne, at de fra Prædikestolene skulde foreholde «det unge Mandskab», at den Af-sky, de havde for at lade sig udskrive, var «en stor Synd imod den medfødte Underdanighed og Pligt, som de vare Kongen og deres Fædreland skyldige» ¹⁾).

Under slige Forhold maatte det tidt komme til saadanne Sammenstød imellem Sessionerne og Proprietærerne som de, der tidligere ere omtalte. Proprietærerne vare, og ingenlunde med Urette, forbitrede over at skulle gjøres ansvarlige for, at der var Rekrutter paa deres Godser. Hvis saadanne ikke fandtes, vare de nødte til at leje Folk, hvor de kunde faa dem, i modsat Fald bleve de hjemsøgte med militær Execution saa længe, indtil de opdreve det Tal Rekrutter, som de skulde skaffe.

Ikke mindre skjævt havde Bønderne altid set til Landmilitsen, og de havde i visse Henseender havt god Grund dertil. I nogle Dele af Landet var den Løn, der sædvanlig blev givet Tjenestefolk, mindre end den, som Regeringen paabød, skulde udredes til Soldaterne, hvor de tjente som Karle. Skjønt Tiden til større Øvelser ved Forordningen var indskrænket til det mindst mulige, gjorde Afstanden fra Hjemstedet til Samlingspladserne det nødvendigt for de fjærnt boende at bruge en Del mere Tid dertil. Der var Lægder paa Sjælland, om end vistnok kun faa, hvorfra der var omtrent 3½ Mil til det Sted, hvor Bataillonøvelserne holdtes, og næsten 12 Mile til Pladsen for Regimentsøvelserne. I Jylland have Afstandene paa nogle Steder været endnu større. Undertiden forlængedes Fraværelsen fra Hjemmet end mere, dels som en Følge af Officerernes Lyst til at udvide Øvelserne, dels fordi Soldaterne holdt af at

¹⁾ Reskript af 11. April 1718.

drive længere Tid bort med Frem- og Tilbagemarchen, end de behøvede. Det kunde gaa saa vidt, at Øvelser, der skulde vare i alt i 12 Dage, kunde bevirke, at Soldaten blev borte fra Hjemmet i over 30 Dage¹⁾. Da det paa-hvilede den Bonde, hos hvem en Landsoldat var Tjenestekar, ogsaa at udrede Løn til ham for den Tid, i hvilken han var indkaldt til de større Øvelser, kunde det blive en trykkende Byrde, som Staten her med Ubillighed havde ladet falde paa Bønderne, og det saa meget mere som de Bønder, der dannede et Lægd, enten skulde yde Soldaten Underhold in natura eller 6 Skilling, «at regne for Nat og Dag», i de Dage, han var borte paa disse Øvelser. Men hertil kom endelig, at Øvelserne og Opholdet ved Samlingspladserne ingenlunde havde nogen god Indflydelse paa Soldaternes Moralitet. De nyttede kun altfor tidt Lejligheden til Drik og Svir. De Kroer, som fandtes i Nærheden af Øvelsespladserne, eller som Soldaterne maatte passere paa Vejen til og fra Exerцерpladserne eller Samlingsstederne, udøvede en uimodstaaelig Tillokkelse paa dem. Kristian VI's Ministre udtalte senere om Landmilitzen i Frederik IV's Tid, at ikke hver tiende Landsoldat, der i nogle Aar havde baaret Geværret, var skikket til at blive en dygtig Bonde, i den Grad havde Soldatertjenesten fordærvet dem²⁾, og vistnok kan der ingen Tvivl være om, at Ministrene i deres Iver for at udmale Landmilitzens slette Sider have brugt altfor sorte Farver; men ganske uden Berettigelse til at udtrykke sig stærkt have de næppe været. De Klager, der fra forskellige Sider lød til Regeringen over Landsoldaternes Udskejelser, vise det³⁾. Det er, som om Karlene, naar de

¹⁾ Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, Nr. 164 Pakke O og K.

²⁾ J. Møller: Mnemosyne (1831) II, S. 111.

³⁾ Der findes en hel Række Aktstykker i de tidt nævnte Samlinger

ikke kunde slippe for Tjenesten, mente, det var bedst at gribe den Lejlighed, de kunde finde, til at slaa sig rigtig løs; men især fik de tidt en højst uheldig Indbildning om, at de, naar de tjente Kongen som Soldater, kunde te sig overfor Bønderne, som de vilde. Paa nogle Steder afholdt de sig end ikke fra en saadan Flothed som den, uden at spørge Bønderne om Forlov, at sætte sig op paa disses Heste og ride til Exerцерpladsen paa dem. Brugte Bonden Mund og vilde hindre dem deri, lode de ham vide, at hvis han ikke vilde tillade det, vilde de ikke længere være i hans Tjeneste. Ikke mindre ugenert lod de da de Heste, de havde redet paa, gaa paa Græs, hvor de fandt en Mark til at tøjre dem paa i Nærheden af Exerцерpladsen. Det stemmede godt med alt sligt, at de følte det under deres Værdighed at gjøre ordentligt Arbejde som Tjenestekarle hos Bønderne. Naturligvis søgte Regeringen at standse alt sligt Uvæsen¹⁾; men om det hjalp stort, er et andet Spørgsmaal. Naar Soldaterne, som oftere hændte under den store nordiske Krig, i længere Tid vare bortkommanderede hjemme fra, vare Bønderne vistnok fri for Karlenes Unoder; men saa gik det paa den anden Side ud over Arbejdskraften.

Aabenbart har det ej heller behaget Bønderne, at Landmilitzens Officerer og Underofficerer kom til at bo i deres Nærhed. De mente naturligvis, at disse havde travlt med at være paa Udkig efter vel voxne og dygtige Karle iblandt deres Sønner eller Tjenestefolk. Det giver et levende Indtryk af deres Stemning imod Officererne, naar

i Gehejmearkivet med Vidnesbyrd herom. Jvfr. ogsaa den tidligere omtalte anonyme Memorial til Kongen (Danske Kongers Historie 225).

¹⁾ Se foruden utrykte Aktstykker Forordningen af 30. December 1702 § 12 Art. 14.

man ser disse klage over, at Bønderne ikke vilde lade dem og deres Husstand faa Plads med i deres Kirkestole¹⁾. Men det er ogsaa et Træk, der foruden adskillige andre kan vise, hvor lidt man har Ret til i det hele at tænke sig Datidens danske Bønder som trællesindede og krybende.

Mest utilfredse vare imidlertid vistnok selve Soldaterne. De klagede ligesaa stærkt over Bønderne som disse over dem. Vi have set, at de tidt vare lidet behagelige Tjenestefolk; men det vilde de naturligvis ikke selv erkjende. Det harmede dem at se Bønderne gjøre alt, hvad der stod i deres Magt, for at undgaa at faa dem i deres Tjeneste. Unægtelig bleve Soldaterne ofte meget ilde stødte derved; de havde, som det træffende hedder i en Indberetning til Regeringen²⁾, kun Valget imellem at «gaa hen at krepere» og at «rømme». Der kunde tidt nok udstedes Befalinger til Godsejere og Embedsmænd om at sørge for, at Bønderne tog dem til Karle paa deres Gaarde; det var yderst vanskeligt at sætte sligt igjennem. Netop dette fortvivlede Forhold var Hovedgrunden til, at de deserterede i Mængde, og til, at Tjenesten vedblev at være frygtet. Naturligvis blev deres Stemning ikke bedre ved den Opfattelse, de havde af, at Regeringen havde brudt sit Tilsagn til dem, og ved den Kjendsgjerning, at de ikke kunde blive afløste eller faa Gaarde i Fæste, selv om de nok saa længe havde staaet i Tjenesten.

Under disse bedrøvelige Forhold greb Kongen til at gjøre nogle Indrømmelser for at berolige Stemningen og komme ud over Vanskelighederne. Medens han stod fast ved, at ingen af de Landsoldater, der vare blevne optagne

¹⁾ 24. April 1708. Klage indgivet af General C. D. Reventlow paa Officerernes Vegne (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 B).

²⁾ 6. Juli 1714.

i noget hvervet Regiment, maatte «løsgives» derfra, tillod han, at de, der stode ved Nationalregimenterne, maatte hjemsendes, naar de havde tjent i 6 Aar, og en Proprietær vilde give dem en Gaard i Fæste, men i saa Fald skulde Proprietæren skaffe en anden Soldat i Stedet¹⁾. Ogsaa udenfor dette blev der oftere indrømmet Godsejerne særlig Tilladelse til at faa Soldater hjem for at give dem Gaarde i Fæste, og den 26. Juni 1716 tillod Kongen, at fire Mand maatte hjemsendes fra hvert Kompagni ved de sjællandske Regimenter «til Bøndergaardens Besættelser»²⁾. Ulige vigtigere var det imidlertid, at han efter General Scholtens Raad formindskede Landmilitiets Styrke ved at reducere hvert Kompagni fra 150 Mand til 120; det skulde være den mindst dygtige Del af Mandskabet, der blev sendt hjem «til Proprietariernes og Bondens Tjeneste»; for hver Mand, der saaledes afskedigedes, skulde der inden 4 Ugers Forløb udredes 25 Rdlr. «efter den Inddeling, enhver Proprietarius over sit Gods gjørendes vorder». Ved Rekrutteringer istedenfor dem, der enten ved Dødsfald eller anden Skjæbne senere mistedes, skulde Mandskabet ikke rekrutteres af «Lægderne in specie, men af det hele Land proportionaliter»³⁾. Dette sidste var utvivlsomt en rigtig Vej at komme ind paa, og det blev gennemført, da Kongen for at faa de mange Huller udfyldte i Aaret 1712 maatte paabyde en Udskrivning af en Soldat for hver 140 Tønder Hartkorn, og det næste Aar særlig for Jyllands Vedkommende en af en Soldat for hver 80 Tønder Hartkorn⁴⁾.

¹⁾ Kongelig Ordre af 13. Febr. 1711 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C).

²⁾ Sammesteds.

³⁾ Forordning af 3. April 1711.

⁴⁾ Forordninger af 4. Marts 1712 og 6. September 1713.

I Henhold til det opstillede Princip blev det Mandskab, som saaledes blev udskrevet, fordelt til at udfylde Hullerne i de forskjellige Kompagnier, og Udskrivningsbyrden kom ikke til særlig at paahvile de Lægder, der tilfældigvis havde mistet deres Soldater. Men Vanskelighederne vedbleve desuagtet¹⁾. Frederik IV maatte indlade sig paa det, han aldrig tidligere havde villet indrømme; han erklærede — formodentlig dog først kun i enkelte Tilfælde —, at der kunde gives 40 Rdlr. istedenfor hver Karl, som vedkommende Lægd ikke kunde stille²⁾, og det blev snart efter formelig indrømmet for Lollands og Falsters Vedkommende, at Kompagnierne paa dette Vilkaar maatte nedsættes fra 120 til 100 Mand³⁾. Men, hvad der er det mest forbavsende, han tog sin Tilflugt til at bruge svenske Fanger som danske Landsoldater. Det er bekjendt, at Stenbocks Hær, da den efter Tønningens Kapitulation kom i dansk Fangenskab, blev fordelt rundt omkring i Landet. Naturligvis var det bedst, naar de fangne Soldater kunde gjøre nogen

¹⁾ Se f. Ex. Forordningen af 11. Marts 1715, der gaar ud paa at raade Bod paa de Vanskeligheder, som Gjennemførelsen af de ovenfor nævnte Forordninger voldte. Da Mandix ikke har havt Klarhed paa, hvorledes Udskrivningen tidligere havde været ordnet, har han troet, at der ved denne Forordning var opstillet et nyt Princip (Landvæsensret I, 86). Hvad der skete, var blot, at der nu, da langt flere Tønder Hartkorn end tidligere bleve lagte sammen for at stille en Rekrut, blev indført et Expedient for at forebygge, at de Hartkornsejere, der her vare slaaede sammen, kom i Strid om, hvem der skulde stille Rekrutten. Tærningkasten imellem alle, der hørte til det unge Mandskab, kom til at afgjøre Sagen, og den Hartkornsejer, hvis Karl eller Husmand Loddet traf, fik da et vist Vederlag af de andre. Det var i Virkeligheden kun en simpel Konsekvens af den oprindelige Ordning (se S. 541).

²⁾ Kgl. Skrivelse af 24. Oktober 1712 (Justitsministeriets Aflevering, Skab 8, 224 C).

³⁾ Kgl. Ordre af 5. April 1713 (smstds.).

Gavn, og Kongen tillod derfor¹⁾, at «af de indfødte svenske Fanger, som af vedkommende Lægd først maatte blive præsenterede, maatte for ethvert Kompagni 10 Mand antages og tilhverves, men af dem, som vare af tysk Nation, maatte saa mange, som sig dertil godvilligen lod hverve, udi de vakante Pladser antages». Selv om det naturligvis lod sig gjøre at bruge de tyskfødte svenske Soldater, der formodentlig ligesaa gjerne tjente under danske Faner som under svenske, er det vanskeligt at se, hvilken Nytte man skulde have af indfødte Svenskere under en Krig med Sverige. De bleve vistnok kun hvervede, naar de selv vare villige dertil²⁾, og adskillige af dem gik ind derpaa³⁾; men hvem kunde stole paa dem, hvis der skete et Angreb paa Danmark? Da Frederik IV i Aaret 1716 sendte 4 jyske Batailloner til Norge for at forstærke Hæren deroppe, befalede han viselig, at de Svenskere, som vare blevne optagne i dem, skulde blive tilbage i Jylland⁴⁾. Alt, hvad man kunde bruge dem til, var da til at staa paa Vagt et eller andet Sted, hvor de ikke kunde gjøre Skade, og saa havde man oven i Kjøbet Bryderier med dem saavel som med deres tyskfødte Kammerader, naar Regimentet, som de stod ved, blev hjempermitteret. Saa skulde de egentlig gjøre Tjeneste som Bønderkarle ligesom de danske Landsoldater; men i det

¹⁾ Kgl. Ordre af 16. Septbr. 1713 (Justitsm. Aflev., Skab 8, 224 C).

²⁾ Dette er klart af en Sag (24. Marts 1714), hvor en svensk indfødt Soldat, der var stillet fra et Lægd, paa sit Forlangende blev kasseret af højere vedkommende, fordi han paastod, at man havde tvunget ham til at lade sig hverve (smstds.).

³⁾ Ved fire Kompagnier af det Riberhuseske Regiment fandtes 40 Svenskere og 12 Tyskere (Indberetning fra Krigskommissær Nissen af 6. Juli 1714, smstds.).

⁴⁾ Kgl. Ordre af 8. April 1716 (smstds.).

mindste paa sine Steder vilde Bønderne aldeles ikke have dem i deres Tjeneste, og Tyskerne, hedder det, vilde ligesaa lidt indlade sig paa at være Tjenestekarle hos Bønderne; de sagde, at de vare hvervede til at være Soldater, ikke til at være Bønderkarle¹⁾.

3. Har Frederik IV indført Stavnbaandet?

Bryderier og Vanskeligheder paa alle Kanter havde udgjort en Hovedside af Landmilitsens Historie som militær Institution under den store nordiske Krig. Ogsaa efter denne Krigs Slutning vedblev den Uvilje at holde sig, som den var bleven Gjenstand for fra Landbefolkningens Side. Frederik IV gjorde et ikke ubetydeligt Skridt for at formindske det Tryk, den voldte, da han 8. Febr. 1724 fastsatte de enkelte Lægders Størrelse til 32 Tønder Hartkorn istedenfor til 20. Det samme var allerede i Slutningen af den nordiske Krigs Tid sket med Hensyn til Dragonudskrivningen fra Ryttergodset. Ogsaa blev Tjenestetiden 1724 igjen fastsat til 6 Aar. Snart efter søgte Kongen at hindre forskellige Overgreb fra Officerers Side, som f. Ex., at de tvang de ny udskrevne Soldater til at opholde sig nogen Tid i Nærheden af deres Kvarterer for daglig at exercere dem, han skærpede Forbudene imod al Slags Mishandling af Landsoldaterne, han nedsatte Øvelsernes Tid for dem, der havde staaet halvandet Aar i Tjenesten, og fritog endog dem, der havde været Soldater tre Aar, ganske for Søndagsexercitsen, han gav alle saadanne Soldater, der vare Indsiddere, Fritagelse for Indsidder-, Folke- og Familieskat

¹⁾ Klage fra Oberst Hegemann ved Ribe Stifts nationale Regiment af 3. Marts 1716 (Justitsm. Aflv., Skab 8, Nr. 224 C).

ligesaa vel for deres Hustruers og Børns som for deres eget Vedkommende, og han tilstod dem ogsaa den samme forargelige Begunstigelse som de hvervede Soldater, at de i Modsætning til Folk i Almindelighed skulde forskaanes for at udstaa aabenbart Skriftemaal, naar de gjorde sig skyldige i Lejermaal¹⁾. Men Tjenesten og den Stilling, som den bragte Landsoldaterne i, gjaldt stadig i den følgende Tid som en Plage. Rømningerne vedbleve. Hvilket Omfang de have havt, véd ingen, og det er muligt, at det har været en Overdrivelse, naar det er blevet paastaet, at Landet paa den Maade har mistet adskillige Tusender af sine kraftigste unge Bønderkarle; det er utvivlsomt, at Kristian VI's Ministre i Aaret 1732 have dømt altfor skarpt om Landmilitsen, naar de overfor denne Konge skildrede den, som om den næsten havde voldt Landets Ruin og Fordærvelse²⁾. Men sikkert er det, at de forskjellige store Fejl, vi have set klæbe ved dens Ordning, og den Demoralisation, som Tjenesten medførte, maa have virket uheldig paa Markarbejdet og Livet omkring paa Landet, ikke mindre end at Rømningerne have berøvet Danmark mange gode Kræfter.

Og dog! Alt dette formaar ikke at røkke den Kjendsgjerning, at Frederik IV's Landmilits har været en nyttig Institution. Der kan ingen Tvivl være om, at den i en meget væsenlig Grad har gjort Landet stærkere i en Tid, da det gjentagne Gange var truet af store Farer. Ligesom

¹⁾ Forordningen af 27. Marts 1725.

²⁾ J. Møller: Mnemosyne II, 96. Jvfr. Forordn. af 30. Oktbr. 1730. Hermed stemmer den stærke Skildring, der findes i et allerede ovenfor (S. 556) omtalt anonymt Forslag til Frederik IV om at hæve Landmilitsen, som er indgivet til denne Konge i Slutningen af hans Regering. Men Ensidsigheden i dette Aktstykke er let at se.

den havde ydet den aktive Hær en betydningsfuld Forstærkning efter Slaget ved Helsingborg, saaledes havde den stedse senere tjent som en Reserve, der meget betryggede Landet. Om end de Batailloner af dens Mandskab, der vare med i Slaget ved Helsingborg, under Forvirringen i dette slet ledede Slag havde vist en daarlig Holdning, var det til Vederlag med stor Tapperhed, at de af dens Batailloner havde kæmpet, der deltog i det ligeledes uheldige Slag ved Gadebusch. De havde vist, at Landmilitzen kunde gjøre ypperlig Tjeneste i aaben Mark. Ogsaa efter den nordiske Krigs Slutning i de Aar, da Forholdet til Rusland var spændt, og Danmark endog truet med Landgangsplaner fra Russernes Side, maa det have været særdeles værdifuldt, at en saa anselig Reservehær havdes til Raadighed. For saavidt kunde Frederik IV være vel tilfreds med, at han havde skabt Landmilitzen, og ingen kan andet end kalde det forstandigt af ham, at han havde indført den. Hojer har med fuld Føje fremhævet dens Oprettelse som en Fortjeneste, og det var en Tradition senere, at den havde været fortræffelig i militær Henseende, langt bedre end den blev i Kristian VI's og Frederik V's Tid¹⁾.

Der kunde da, skulde man synes, til Trods for alle Fejlene ved Landmilitzens Organisation, være Grund for Historikerne i vor Tid til at erkjende det gode, den virkede. Hvis den Synsmaade, jeg her har gjort gjældende med Hensyn til Udskrivningsspørgsmaalet, er den rette, bortfalder oven i Kjøbet en af de værste Pletter, som man har ment, hæftede ved den. Men tilbage staar en anden,

¹⁾ Se Suhms Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie S. 161 og Landbokommissionens Forhandlinger (Kjøbenhavn 1788) I, S. 57.

endnu værre, den, der først og fremmest har stillet Landmilitsen i et ugunstigt Lys for Efterverdenen. Den medførte, har man sagt, Indførelsen af Stavnbaandet. I det mindste siden Midten af forrige Aarhundrede har der iblandt Jurister og Historikere ikke været nogen Tvivl derom. De have ogsaa været enige om, at det hvilede paa alle dem, der vare indskrevne i Reserverullerne, eller med andre Ord paa det unge Mandskab fra 14 til 35 eller 36 Aar.

Men trods denne Enighed har der dog med Hensyn til det Tidspunkt, da Stavnbaandet skulde være indført, gjort sig en Forskjel gjældende. I forrige Aarhundrede var det den almindelige Mening, at det allerede fra først af havde hæftet ved Landmilitsen. I sin mærkelige «Erklæring» fra September 1767 om Bondestandens Kaar har Stampe saaledes udviklet, at, da Proprietærerne ved Landmilitsordningen vare blevne forbundne til af visse Tønder Hartkorn at levere en Karl til Landsoldat, saa fulgte deraf, at det unge Mandskab maatte forblive ved Godset og ikke uden Husbondens Tilladelse og Pas maatte gaa bort derfra, «paa det der alletider i paakommende Tilfælde kunde være nogen at præsentere». Han henlagde derfor Stavnbaandets Indførelse til Landmilitsens Oprettelse 1701¹⁾. Samme Opfattelse gaar igjen hos Colbjørnsen, Luxdorf og Bang i deres Betænkninger ved den store Landbokommissions Forhandlinger i Slutningen af forrige Aarhundrede. I Suhms Udtog af Danmarks, Norges og Holstens Historie, hos Riegels og G. L. Baden ere Udtalelserne om Stavnbaandet holdte i saa almindelige Udtryk, at man ikke tydelig kan

¹⁾ Erklæringer V, 444—45; jfr. I, 644—75, II, 619, III, 296, 300, 577, V, 23—24, 449.

se, til hvilket Tidspunkt af Landmilitsens Historie de henlægge dets Stiftelse; men al Sandsynlighed er for, at de have været enige med Stampe. Frederik Sneedorf har ment¹⁾, at det var stiftet ved Forordningen af 30. Decbr. 1702, hvorefter, som han udtrykker sig, alle Landmænd(!) fra 14 til 35 Aar skulde indskrives i Rullen og derved forpligtes til at blive saa længe paa deres Fødested; men, da denne Forordning kun er én i det enkelte gaaende Udvikling af Landmilitsordningen af 22. Febr. 1701, falder hans Mening væsenlig sammen med Stampes.

Under Indflydelse af den Fremstilling, Mandix har givet i sin Landvæsensret, er imidlertid i den nyere Tid den Mening trængt stærkt igjennem, at det først var 1724, at Stavnbaandet blev almindelig indført. Mandix mener, saa vidt man kan se, at det i dette Aar blev paabudt ved Proprietærgodset, medens det allerede siden 1701 og 1702 havde gjældt henholdsvis paa de kongelige Godser og Strøgodset²⁾. Allen lader det overhovedet først komme frem i Aaret 1724, sandsynligvis ved en Misforstaaelse af Mandix, som han aabenbart følger. Yngre Forfattere have optaget Allens Fremstilling.

Hvilken af disse Opfattelser er nu den rette, eller er maaske ingen af dem rigtig? Hvad om det nu skulde

¹⁾ Samlede Skrifter, 4. Del, 2. Bind, 254—55. En Forfatter fra Slutningen af 18de Aarh., nemlig Tyge Rothe, har maaske havt den Opfattelse, som nærværende Afhandling gaar ud paa at vise, er den rette, nemlig den, at der intet Stavnbaand har været under Frederik IV udover de Aar, som selve Soldatertjenesten varede. I det mindste kunne et Par Steder i hans Skrift: Vort Landvæsens System, som det var 1783 (Kjbhvn. 1784) I, 201 og 206, udtydes paa den Maade; men Udtrykkene ere for ubestemte, til at man klart kan se, hvad Forfatteren har ment.

²⁾ Landvæsensret I, S. 86.

viser sig, at Frederik IV aldeles ikke havde indført Stavnbaandet?

For det første kan der ingen Tvivl være om, at Mandix og Allen ikke have havt Ret i at henlægge dets Indførelse enten delvis eller helt til 1724. Alt, hvad de have at støtte denne Mening paa, er, at der i dette Aar skulde være indført en Reserverulle paa Proprietærernes Gods over Mandskabet fra 14 til 35 Aar. Men da en saadan Rulle, som tidligere paavist¹⁾, allerede var bleven affattet 1701, falder det Grundlag sammen, hvorpaa deres Mening hviler. Enhver, der som disse Forfattere opbygger Læren om Stavnbaandets Indførelse under Frederik IV paa, at denne Konge lod indrette Reserveruller, er nødt til paa samme Maade som Stampe og Forfatterne fra forrige Aarhundrede at føre det tilbage til selve Landmilitiets Stiftelse²⁾.

¹⁾ Se ovenfor S. 573—574.

²⁾ Højest uheldig har Allen talt om Stavnbaandsforpligtelse til at forblive paa det Gods eller i det Lægd, hvortil det unge Mandskab hørte. Der er nemlig, som enhver ser, en overordentlig Forskjel paa at være bunden til et Gods af flere hundrede Tønder Hartkorns Størrelse og saa til et Lægd, der omfattede 32 Tønder Hartkorn. Han har aabenbart ved dette uklare Udtryk kort gengivet Mandix's Udvikling af Forholdet. Efter denne (anf. St. S. 86) skulde Forpligtelsen til at blive paa Godset gjælde den, som havde hjemme paa Proprietærgodset, d. v. s. paa det Gods, der hørte til en Hovedgaard, medens Pligten til at forblive i sit Lægd paahvilede den, der boede paa Strøgodset, hvorved man forstod det Gods, som ejedes af private eller Stiftelser uden at være henlagt til visse Hovedgaarde. Da Mandix i sin Fremstilling heraf ogsaa henviser til Forordningen af 31. December 1701, maa han have ment, at dette samme Baand har hvilet paa Krongodsets Bønder, af hvem der udskreves Soldater dels til Fodfolket dels til Dragonregimenter (siden Slutningen af den store nordiske Krig udelukkende til Dragonregimenterne) ganske paa samme Maade som af Bønderne paa de private Godser. Det kan kun skyldes en Forglemmelse, at han ikke nævner Krongodset.

Men hvor vidt har selve Læren om, at Frederik IV har indført Stavnbaandet, nogen Grund at hvile paa? Jeg skal ikke lægge Vægt paa, at Holberg, skjønt han taler om Vornedskabets Ophævelse i sit Værk: «Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat», ikke nævner Stavnbaandets samtidige Indførelse, thi han omtaler det ligesaa lidt med Hensyn til den senere Tid, da det vitterlig eksisterede. Mere paafaldende er det, at Hojer i sin udførlige Skildring af Frederik IV's Historie ej heller nævner det; men — vilde der med en vis Ret kunne siges — han kan have glemt det ved Udarbejdelsen, og hans Tavshed er intet Modbevis imod, at det har været indført. Hvad der derimod maa vække stor Tvivl, er den forbavsende Kjendsgjerning, at der hverken i nogen Forordning eller i noget af de utrykte Aktstykker, som vedrøre Landmilitzen i Frederik IV's Tid, findes en eneste Bestemmelse, der taler om Pligt til at blive ved sin Fødestavn, uden for saa vidt den, der var udskreven til Soldat, skulde bo

Men enhver ser let, hvor urimelig hele denne Opfattelse er. Det maatte herefter have været en sand Lykke at have havt hjemme paa Gods, der hørte til en Hovedgaard, i Sammenligning med at være født paa Strøgodsset eller Krongodsset. I sidste Tilfælde vilde man være bunden til den snævre Grænse af 32 Tønder Hartkorn, medens Bonden paa Proprietærernes samlede Godser kunde røre sig frit indenfor hele Godsets Omraade. Oven i Kjøbet skulde efter Mandix's Lære Stavnbaandet først være paabudt for Proprietærgodsset 1724, medens Bonden paa de kongelige Godser siden Forordningen af 31. December 1701 og Bonden paa Strøgodsset siden Forordningen af 30. December 1702 havde været forpligtet til at blive i sit Lægd i Alderen fra 14 til 35 Aar! Kun tvingende Beviser, det er klart, kunne bringe til at tro paa en Ordning, der skabte en saa oprørende Ulighed. Men Mandix anfører ikke noget som helst Bevis; han nøjes med at henvise til de to nys nævnte Forordninger, af hvilke ingen indeholder et eneste Ord om nogen anden Fødestavnspligt end den, Soldaten havde til at tage Tjeneste i Lægdet eller i Sognet.

indenfor et vist Omraades Grænser, saa længe hans Tjenestetid varede ¹⁾).

Gaar man de Forfatteres Udtalelser igjennem, der have været Bærerne for Opfattelsen af, at Stavnbaandet hvilede paa Bondestanden under Frederik IV, ser man ogsaa klart, paa hvor skrøbeligt et Grundlag de have bygget deres Lære. Den hviler hos dem alle kun paa den Slutning, vi finde særlig tydelig udtrykt hos Hovedautoriteten, Stampe, at fordi den Pligt at stille Rekrutter hvilede paa Hartkornet, maatte Godsejeren have Ret til at holde dem, der vare i Udskrivningsalderen, paa Godset; Indretningen af Reserveruller over dem, som kunde tages til Soldater, medførte derfor, at disse vare forpligtede til, saa længe de stode i Rullen, at blive paa det Gods eller i det Lægd, i hvilket de hørte hjemme. Men hvor rigtig denne Slutning end ser ud, er den løs, intet andet end et Postulat, saa længe den ikke har noget at støtte sig til, og der er ikke anført en eneste Kjendsgjerning til at underbygge den med. Hvem, maa man sige, kan indestaa for, at Regeringen har gjort den Slutning, paa hvilken Stampe bygger sin Lære, hvem tør paastaa, at Reserverullerne ere blevne affattede for at være andet og mere end blot et nødvendigt statistisk Apparat? Oven i Kjøbet maatte Konsekvensen af en Slutning som Stampes være, at der ogsaa i Norge havde været indført et Stavnbaand, thi Pligten til at stille Rekrutter hvilede ligesaa fuldt i Norge som i Danmark paa Lægderne og Godserne. Men ingen har fornuftigvis dristet sig til at mene dette. Vi staa her overfor en af den Slags Deduktioner, som den historiske Kritik tidt har at bekæmpe, og som har bragt Guizot til med et stærkt Udtryk

¹⁾ Se ovenfor S. 559 ff.

at sige: „rien ne fausse plus l'histoire que la logique“. Det er det forføreriske i tilsyneladende rigtige logiske Slutninger, der i dette Spørgsmaal som ofte ellers har bragt paa Vildspor.

Imidlertid er det ikke vanskeligt at se, hvad der har ført til, at denne Lære har trængt igjennem. Da Landmilitsen, efter at Kristian VI havde afskaffet den, atter blev oprettet ved Forordningen af 4. Februar 1733, blev Stavnsbaandet vitterlig paabudt og det i nøje Sammenhæng med, at alle udskrivningspligtige bleve indførte i Reserve-ruller. Efter at denne Forordnings § 7 har befalet, at enhver Hartkornsejer skulde affatte Lister over sit unge Mandskab fra 14 til 36 Aar, hvoraf han kunde lade en-rollere, hvem han vilde, til Soldat, hedder det i dens § 18: „Ingen Bondekarl maa give sig fra det Gods, hvor han er født, saa længe hans Husbond kan skaffe ham Tjeneste, med mindre han er over de til Enrolleringen (o: Udskrivningen) ansatte Aar eller i sin Tid ved Landmilitsen rigtig haver udtjent.“ Saadant var Forholdet, da Stampe og det 18de Aarhundredes andre Jurister kjendte det, og Analogien bragte dem da til at mene, at den af Kristian VI indførte Sammenhæng imellem Stavnsbaandet og Værnepligten med den dertil hørende Optagelse i Reserverullen ogsaa havde gjældt paa Frederik IV's Tid¹⁾. Dette syntes saa naturligt, at den følgende Tids Forfattere fulgte den samme Synsmaade uden nærmere at undersøge dens Grundlag. De kunde jo endog støtte sig til en Autoritet som Stampe.

¹⁾ Det kan i Forbigaaende mærkes, at Stampe ikke var mere end 17 Aar gammel, da Frederik IV døde, og han kan godt tænkes i den Tid personlig aldrig at have hørt saaledes tale om Enkelt-heder i Bøndernes Forhold, at han derved kunde blive hindret fra siden at danne sig en urigtig Forestilling om det her omhandlede Spørgsmaal.

Stavnsbaandets Tilværelse under Frederik IV gjaldt i den Grad som en Kjendsgjærning, at ingen faldt paa, at der behøvedes noget Bevis for, at det virkelig var blevet paa-budt af ham. Man nøjedes med at udvikle, hvad der formentlig havde fremkaldt dets Indførelse.

Men hvor forbavsende det end er, at der ikke kan opvises et eneste Kongebud, som fastslaar et Forhold af en saa overordentlig Betydning, hvor mistænkeligt det end er, at intet Træk i Aktstykkerne peger paa, at der var indført et Stavnsbaand i hin Tid, kunde det dog tænkes, at det havde existeret. Det er, vil man være fristet til at sige, dog altfor paaafaldende, at en saa udmærket Jurist som Stampe skulde have taget Fejl i et saa vigtigt Spørgsmaal. Men heldigvis kan Læren om Stavnsbaandets Indførelse under Frederik IV ikke blot kritiseres som løst begrundet, den kan ogsaa bestemt modbevises.

Allerede det er det værd at lægge Mærke til, at Forordningen om Vornedskabets Ophævelse, der blev udstedt 21. Februar 1702, altsaa et Aar efter Landmilitzens Indstiftelse, tydelig peger paa, at der ikke hørte noget Stavnsbaand sammen med denne, og at altsaa Stampes Argumentation ikke holder stik. Iblandt de Motiver, Kongen stiller i Spidsen for denne Forordning, er nemlig ogsaa den, at han ønsker, at «det unge Mandkjøn i de andre Vores Provinser» kunde blive «begjærligt efter at tjene og fæste Gaarde i de Provinser, hvor Vornedskabet hidtil havde hersket». Enhver ser let, at dette vilde være meningsløst, saafremt «det unge Mandkjøn» i de andre Dele af Landet ved et Stavnsbaand havde været forhindret fra at kunne flytte til den sjællandske Øgruppe. Men endnu tydeligere er Sproget i en af selve Forordningerne om Landmilitzen, den af 30. December 1702, thi her hedder

det udtrykkelig i § 21: «Skulde nogen hindre de fri Karle (o: de, der ikke ere vornede) at flytte i anden Mands Tjeneste, naar de deres Tjeneste lovlig opsagt have, da skal de anses efter Lovens 3—19—9 pag. 554.» Lægger man nu Mærke til, at der i denne Paragraf af Forordningen helt igjennem er Tale om, hvorledes der skal forholdes med Udskrivningen af Karle, som flytte fra et Gods til et andet, er det klart, at det netop er en saadan Forandring af Opholdssted, der tænkes paa, naar der tales om at flytte i en anden Mands Tjeneste; Forordningen vidner altsaa paa det tydeligste imod, at der dengang var indført noget Stavnsbaand¹⁾.

Det er det samme, der fremgaar af den skarpe Klage, vi tidligere have set²⁾ en jydsk Amtmand indgive over Godsejere, der søgte ved snedige eller voldsomme Midler at hindre Karle i at flytte fra deres Gods, efter at de lovlig havde opsagt deres Tjeneste her. Hvis Stavnsbaandet havde været indført, vilde Godsejerne blot ved et Forbud have kunnet standse en saadan Flytning, uden at Amtmanden havde kunnet sige et Ord dertil. Det stemmer

¹⁾ Da Læren om Stavnsbaandets Indførelse under Frederik IV har været bygget paa Opfattelsen af, at det med Nødvendighed laa i Institutionen selv med dens Reserveruller, kan jeg ikke andet end gjøre opmærksom paa Forordningen af 27. Marts 1725 Art. 3, Post 6. Her siger Kongen: «Med dem af det unge Mandskab, som ville begive sig fra den ene Proprietarii til den andens Gods, ville Vi allernaadigst, at der stricte skal forholdes efter Vores om Passer og Skudsmaal allernaadigst udgangne Forordning (o: af 19. Februar 1701).» Det er klart, at Kongen ikke kjender anden Skranke for Flytningsfriheden end den, der laa i, at den, som flyttede, skulde have Pas og Skudsmaal. Vi skulle senere se, at denne Pligt kun var paalagt af Hensyn til nødvendig Orden, men at den ikke stod i Forbindelse med, at en Godsejer kunde nægte en Karl at flytte.

²⁾ Se S. 552.

nøje hermed, naar en Krigskommissær i en Indberetning af 7. Juni 1702 til Kongen om en Session udtaler Frygt for, at det næste Gang vil falde haardt at finde Rekrutter i en Del Lægder under jydsk Godser, da «ufejlbarligen de unge Knægte, som nu er at bekomme, med næste Michaels Tider ville begive sig af deres Tjeneste ind paa et andet Lægd, hvor ingen Vakanter er»¹⁾. Michaels Dag var den fastsatte Skiftetid, og her tales altsaa om en Flytning, der fandt Sted paa lovlig Maade, og som Krigskommissæren vidste, at vedkommende Godsejer ikke kunde modsætte sig, om den end skilte ham ved hans egne Rekrutter. Det er den samme Slags lovmæssige Flytninger, som en anden Krigskommissær en Del Aar senere henlyder til, naar han i en Indberetning til Kongen fra Odense 2. Maj 1712²⁾ omtaler, at en Del af de unge Karle flytte fra de private Godser og indfæste sig paa Ryttergodset eller søge til Kjøbstæderne, hvor de tjene for halv Løn, «af Aarsag de for [at blive] Soldater kan være befriet». Han nævner det som noget, der vistnok voldte store Vanskeligheder ved Udskrivningen, men ikke kunde standses, og de Udtryk, der bruges, vise klart, at her ikke er Tale om Rømninger.

Hvor betegnende er det ikke ogsaa, naar man ser en Krigskommissær i Jylland omtrent paa samme Tid ikke blot gjøre Kongen opmærksom paa den Lovovertrædelse, hvori Proprietærer derved gjorde sig skyldige ved at nægte de Karle Pas til at flytte, der lovlig opsagde deres Tjeneste, men naar han endog bruger det Udtryk, at de derved gjøre «denne fri Provinses Folk saa godt som til vornede»³⁾.

¹⁾ Justitsm. Aflev., Skab 8, Nr. 164, Pakke F.

²⁾ Justitsm. Aflev., Skab 8, Nr. 164, Pakke Y.

³⁾ Sammesteds.

Ganske paa samme Maade havde hin jyske Amtmand, vi nylig saa klage over Vold fra Herremænds Side imod Bønder, der vilde flytte, sagt, at de derved bleve »indknebne som vornede». I den Grad var et Stavnsbaand, der ikke hørte sammen med Vornedskab, disse Embedsmænd ubekjendt; med andre Ord, Landmilitsen havde slet ikke havt noget saadant i Følge med sig.

Det er endelig det samme, der paa den mest slaaende Maade fremgaar af Udtalelser, som vi have af Kristian VI's Ministre i et af denne Konges første Regeringsaar. I Aaret 1732, altsaa to Aar efter Frederik IV's Død, blev der imellem Kristian VI og Medlemmerne af hans Konselj, Ivar Rosenkrantz og Brødrene Karl Adolf og Kristian Ludvig Plessen, ført en højst interessant Forhandling om Bondestandens Stilling. Ved denne Lejlighed spillede Spørgsmaalet om en Gjenindførelse af den strax efter Kongens Tronbestigelse ophævede Landmilits en Hovedrolle. Kongen var stemt derfor, Ministrene raadede ham derfra. Da de saa, at, hvad der mest havde ført Kristian VI ind paa denne Tanke, var Ønsket om at faa et Baand til at holde paa Bønderne, der rømmede fra Godserne, stræbte de at vise ham, at en Indførelse af Landmilitsen kun vilde gjøre ondt værre. Iblandt andet udtalte de da: «At Bønderkarlene begive sig fra et Sted til et andet, er ingen Effekt af Landmilitsens Afskaffelse; thi saadant stod dem frit for, ogsaa i den Tid Militsen bestod. Naar Karlen kun lovligen opsagde sin Tjeneste, kunde hans Herre ikke med nogen Ret nægte ham sit Pas»¹⁾. «Proprietæren», hedder det i en anden Udtalelse af dem fra denne Tid, «kunde ikke nægte at udstede et

¹⁾ J. Møller: *Mnemosyne* II, 111.

saadant, uden han vilde udstaa en Proces og lide derfor efter Loven»¹⁾. Men er dette ikke et slaaende Bevis for, at der aldeles intet Stavnsbaand havde været tidligere? Hvem kunde have nøjere Kundskab om Forholdene paa Frederik IV's Tid end de tre Mænd, der skrev dette? De hørte alle til Landets største Godsejere, og de to af dem, Ivar Rosenkrantz og Kristian Ludvig Plessen havde oven i Kjøbet i en Aarrække været Stiftamtmand, den ene i Viborg Stift (fra 1723—1730), den anden i Aarhus (indtil Oktober 1725), og altsaa paa Embeds Medfør syslet med alle mulige Enkeltheder, der vedrørte Landmilitz, Reserve-ruller og Godsejernes Forhold til deres Bønder.

Vistnok nægtede de under Forhandlingen med Kongen ingenlunde, at nogle Proprietærer havde brugt Landmilitz-ordningen til at holde Bønderkarle tilbage paa deres Godser, og de undrede sig derfor ikke over, at der fra slige Mænds Side var rettet den Opfordring til Kongen, at han skulde gjenoprette Landmilitzen. Men de fastholdt tillige stærkt, at dette kun havde været en skammelig Misbrug. De stemplede dem, der opfordrede Kongen til atter at indføre Militzen, som kun tænkende paa at misbruge den, «ligesom tilforn er sket», og paa «tværtimod Loven og Forordningerne at ville tvinge den uvittige Bondekarl at blive ved Godset og antage en øde Gaard, saafremt han ellers ikke vil være Soldat»²⁾.

¹⁾ Disse Ord høre til de i Mnemosyne II, S. 96 ff. anførte Aktstykker, men ere udeladte af J. Møller i hans Uddrag.

²⁾ Sammesteds S. 98—99. Der kan næppe være Tvivl om, at det har været imod den Slags Misbrug, at den S. 602 Note 1 anførte § i Forordningen af 27. Marts 1725 har været rettet.

Naar der i den af Kristian VI den 5. Januar 1731 udstedte Generalpardon gives dem, der i Landmilitzens Tid vare rømte bort fra Landet, Tilladelse til at vende hjem, uden at de behøvede

I god Overensstemmelse hermed tyder selve denne Forhandling paa, at Tanken om Stavnbaandet nu kommer frem som noget nyt, efter at det som hørende med til Vornedskabet var blevet ophævet af Frederik IV for alle, der vare fødte efter hans Tronbestigelse¹⁾. Det er karakteristisk at se, hvorledes Ministrene i deres Iver for at afværge Indførelsen af Landmilitzen søge at give Kongen Tanken om et andet Middel til at hindre Bønderkarlene fra at rømme fra de hoveripligtige Godser ind paa de hoverifri, og da netop foreslaa et Stavnbaand paa Bønderkarlene fra 14 til 40 Aar. Ikke et eneste Ord i Motivering af dette Forslag peger paa, at der havde været noget lignende før. Hvad vilde have været naturligere end, at de havde gjort gjældende, at Kongen for at naa sit Ønske kun behøvede at gjenindføre en enkelt Del af Landmilitzens indtil for ganske kort Tid siden gjældende Ordning, nemlig Stavnbaandet? Medens der intet staar herom, bruge Ministrene det Udtryk, at det var ønskeligt, «at der kunde udfindes et Middel til at holde Mand-

at frygte «Tiltale enten for Desertion eller Vornede eller Fødestavnsrettighed», ligger heri ingenlunde, saaledes som Mandix synes at antyde (anf. St. S. 87), noget Vidnesbyrd om, at der tidligere havde hvilet Stavnbaand paa Bønderne. Der tales her kun om dem, der vare rømmede og altsaa paa ulovlig Maade havde forladt det Gods, hvor de havde hjemme; men den Fødestavnsrettighed, der kunde gøres gjældende over for saadanne, havde intet med Stavnbaandet at gøre.

¹⁾ Det beror paa en Misforstaaelse, naar Mandix (anf. St. S. 88) og efter ham Allen og andre have ment, at Forordningen af 5. Marts 1731 paabød et Stavnbaand, efter at dette var faldet bort ved Landmilitzens Ophævelse 30. Oktober 1730. Denne Forordning fastsætter med Hensyn til Spørgsmaalet om Flytningsfriheden intet andet, end at Forordningen af 19. Februar 1701 angaaende Pas og Skudsmaal skulde overholdes, og Mandix har selv rigtig (S. 85) set, at den sidst nævnte Forordning ikke bandt Bonden til Stavnen.

skabet paa Godset». Uden at være et afgjørende Bevis tyder ogsaa dette paa, at man ikke havde havt et saadant Middel i Landmilitien.

Naar Retfærdigheden byder at fremhæve, at Ministrene haabede ved forskjellige tilføjede Bestemmelser at hindre Misbrug af den Ret, de herved vilde give Godsejerne, bliver det alligevel en beklagelig Kjendsgjerning, at det er disse, for øvrigt fortjente Mænd, der maa bære Ansvar for at have givet det afgjørende Stød til Stavnsbaandets Indførelse her i Landet, thi Kongen har vitterlig fulgt deres Forslag i Forordningen af 1733. Idet de stræbte at afværge noget, som de mente, var fordærveligt for Landet, anede de ikke, at de blot kom til at gjøre ondt værre. Oven i Købet hindrede de ikke Landmilitiets Indførelse, thi Kongen kombinerede den med deres Forslag om Stavnsbaandet.

Men, vil der maaske blive indvendt imod mig, naar jeg paastaar, at Stavnsbaandet først er indført saa sent, der er baade 1701 og 1724 givet Forordninger, som forment en stor Del af Bondestanden efter eget Tykke at flytte fra et Gods til et andet. Ligger der da ikke et Stavnsbaand deri? Vi ville kaste et Blik paa disse to Forordninger, saa meget mere som den ene af dem, den af 8. Februar 1724, har spillet en stor Rolle i Mandix's og Allens Opfattelse af Stavnsbaandets Tilblivelseshistorie. Det vil da let vise sig, at disse Forordninger aldeles ikke paabyde noget Stavnsbaand, at de kun fastsætte en vis bestemt Form for Flytning fra det ene Gods til det andet, men ikke indføre nye Skranker for Flytningsfriheden.

Dengang Frederik IV i Aaret 1700 lod Gehejmerråd Otto Krabbe og Overkrigskommissær G. Braëm afgive den Betænkning, der kom til at danne Grundlaget for Land-

militsens Ordning, følte disse Mænd sig overtydede om, at adskillige af Landets unge Mandskab vilde søge at undrage sig Udskrivningen, saa snart den traadte i Kraft. De foreslog derfor Kongen at skærpe de ældre Bestemmelser imod Løsgængerer og Rømninger af Soldater eller Matroser, saameget mere som de kun bleve slet overholdte; der var, paastode de, overhovedet mange, som rømmede «af en eller anden Udyd», og der skete mange Misbrug med de Skudsmaal og Passer, som Præsterne i Følge Danske Lov skulde give dem, der, efter lovlig at have opsagt deres Tjeneste, vilde forlade deres Sogn. Nøje efter Krabbes og Braëms Forslag blev da Forordningen af 19. Februar 1701 udstedt, altsaa 3 Dage førend Landmilitsen blev indført. Hovedbestemmelsen i denne Forordning var, «at ingen Præst overalt her udi vort Rige Danmark maa meddele nogen, det være sig Mands eller Kvindes Person, som har været til Alters, noget Skudsmaal, med mindre Personens rette Husbond først har under sin Haand og Segl meddelt den samme sin Afsked, Pas eller Følgeseddel».

Allerede under Forhandlingerne om Landmilitsen i Kristian V's sidste Tid¹⁾ havde Spørgsmaalet om at hindre Bortflytning af Bønderkarlene fra Godserne været stærkt paa Bane, og Kongens Raadgivere i denne Sag havde i det Forslag til en Forordning, som de udarbejdede, optaget en Paragraf, hvori det hed, at for at «facilitere Udskrivelsen» maatte Præsterne «ingenlunde føje dennem, som paa andres Gods sig ville begive, med Skudsmaal og Skriftesedlers Meddelelse, uden Proprietærernes eller deres, som Godset, hvorpaa de født er, til brugelig Pant have, Vilje og Tilladelse». Saa stærkt udtrykt og især med en saadan

¹⁾ Se ovenfor S. 535 og 540.

Motivering vilde denne Paragraf have indført et virkeligt Stavnsbaand for alle i Udskrivningsalderen (fra 20 til 40 Aar). Godsejerinteressen stikker her tydelig frem. Men ligesom dette Forslag ikke blev til Virkelighed, saaledes var det i en stærkt ændret Skikkelse og med en helt anden Motivering, at Tanken om at hindre Rømninger traadte frem i Forordningen af 19. Februar 1701.

Det er med Hensyn til denne Forordning for det første indlysende, at den, da den melder sig som en Tilføjelse til Bestemmelsen i Danske Lov 3—19—10 om Skudsmaals Udstedelse, kun sigter til dem, som ogsaa tidligere havde skullet løse Skudsmaal hos Præsten, altsaa til Tjenestetyende. Forordningen nævner ogsaa udtrykkelig kun Tjenestekarle, Dreng samt Kvindesper-soner. Den gjaldt ikke Husmænd og Inderster. Ikke mindre klart er det, at Husbonden, d. v. s. Proprietæren, ikke kunde nægte den Tjenestekarl, der vilde flytte efter lovlig Opsigelse, det Pas, som han behøvede for at faa Skudsmaal. Vistnok taler Forordningen et Sted om «Per-sonens Afsked, Pas, Tilladelse at flytte og Skudsmaal», og Udtrykket «Tilladelse» kunde friste til at tiltro Godsejeren en vis Nægtelsesret; men at der ikke kan tænkes derpaa¹⁾, ligger dels i Forordningen selv, da den kun taler om at vanskeliggjøre Falsknerier med Skudsmaal og hindre Flyt-ning af Folk, som ikke lovlig havde opsagt deres Tjeneste, dels foreligger der et afgjørende Bevis derfor i de for- skjellige Vidnesbyrd om Bøndernes Flytningsret, vi ovenfor have dvælet ved²⁾.

Uheldigvis kunde denne Forordning let misbruges.

¹⁾ Dette er ogsaa erkjendt af Mandix anf. Sted og andre Forfattere.

²⁾ Jvfr. ogsaa det S. 613 anførte Pas.

Den gav den slette Godsejer en farlig Lejlighed til at chikanere den Bondekarl, der vilde flytte fra hans Gods, og den kunde saaledes ved Misbrug komme til at forøge Vægten af de Tvangsbestemmelser, som paa forskellige Maader fastslog Bondens Umyndighedstilstand overfor Herremanden. Det var højst uheldigt, at selve Lægdsindretningen fristede Herremanden til at nægte en Karl Pas for derved at hindre ham fra at forlade Godset. Maaske vilde netop en saadan Karls Bortrejse gjøre det vanskeligt at faa stillet en Soldat for det Lægd, i hvilket han hørte hjemme, og det var Herremandens Pligt at stille en saadan. Fristelsen til ulovlig at nægte Passet var saa meget større, som højst sandsynlig Udsigten til at kunne blive udskrevet tidt bragte Karlene til at ville flytte ind paa Godser, hvor der var mindre Fare derfor. Selv om Otto Krabbe vitterlig var en brav Mand og her maaske ikke lod sig lede af ensidige Godsejerhensyn¹⁾, har han ikke gjort sig fortjent ved at faa Kong Frederik til at udstede denne Forordning. Men det maa nøje fastholdes, det var kun ved Misbrug, at den blev farlig for Bønderne, og der kan derfor aldeles ikke siges ved den at være indført et Stavnsbaand.

Aldeles det samme gjælder om Forordningen af 8. Februar 1724. Den gik, som tidligere nævnt, for en Del ud paa at gjøre Landmilitsens Byrde lettere for Landet ved at lade de enkelte Lægder blive paa 32 Tønder Hartkorn istedenfor paa 20, ligesom den ogsaa gjenindførte en Tjenestetid af kun 6 Aar, dels paabød den som en Følge af Lægdernes

¹⁾ At ved andre Lejligheder slige Hensyn paavirkede ham, vise f. Ex. hans Udtalelser ved Forhandlingen om Vornedskabets Ophævelse (Danske Samlinger i Gehejmearkivet Pakke 877) og ved Drøftelsen 1707 af Forandringer i Præstekaldenes Besættelse (Ny kirkehistoriske Samlinger I, 640 ff.).

Omdannelse Udarbejdelsen af nye Reserveruller, og den søgte at ordne forskellige Enkeltheder bestemtere. Saaledes blev det ved den (§ 1) overdraget de enkelte Proprietærer, der havde samlede Godser, selv at affatte de nye Lægdsruller over Mandskabet paa deres Ejendomme¹⁾, og det hedder derpaa i § 4: «Som nu enhver Proprietarius er tilholden ved forskrevne indgivende Lægdsrulle tillige rigtig at anføre, hvad Mandskab under hvert Læg i Reserve findes, som paa Godset tjener og sig opholder og ellers til Læggene rettelig henhører, for deraf til Rekruttering at betjene sig, naar det maatte behøves; saa skal hermed allernaadigst være forbuden, at ingen af deslige i Reserverullen anførte Mandskab uden foregaaende lovlig Opsigelse og derefter erholdte Pas og Skudsmaal af Godset maa bortflytte, langt mindre mellem Fardage sig bortsnige, men enhver, som vil flytte, skal efter Loven og de om Passer og Skudsmaale allernaadigst udgangne Forordninger være forsynet med rigtigt Pas, i hvor ung han end maatte være.»

Enhver ser vistnok let den umaadelige Forskjel, der er paa denne Paragraf og den om Stavnsbaandet i Forordningen af 1733²⁾. Der tales slet intet om Pligt til at blive paa Godset, kun om, at Flytning skal ske efter lovlig Opsigelse, og Sammenhængen tyder paa, at en saadan Opsigelse gav Ret til at kræve Pas og Skudsmaal. Paragraffen

¹⁾ I Aaret 1701 havde det ved Instrux af 16. April været overdraget Kommissærerne til Landmilitens Indrettelse at affatte Lægdsrullerne efter den dengang indførte Inddeling. Det er Bestemmelsen om, at det nu skulde overdrages Proprietærerne at affatte de nye Ruller, der har bragt Mandix og efter ham Allen paa Vildspor, og faaet dem til at tro, at selve Reserverullen først nu blev indført.

²⁾ Se om denne ovenfor S. 600.

er kun en Fornyelse af, hvad der i den Retning var fastsat ved Forordningen af 19. Februar 1701, om end med den nødvendige Forøgelse, at den ikke blot taler om Tjenestetyende, men om alle i Reserverullen, altsaa ogsaa om Husmænd og Inderster, der vare under 35 Aar. Man ser ogsaa let, at det kun er et nødvendigt statistisk Motiv, der har fremkaldt denne Paragraf. Naar Proprietæren havde at affatte Lægdsrullen over de udskrivningspligtige paa sit Gods, og denne Rulle stadig maatte holdes i Orden for Rekrutteringens Skyld, var det nødvendigt, at han vidste nøje Besked med, hvilke Karle eller Husmænd og Inderster der flyttede fra Godset. Altsaa maatte det paabydes disse at melde ham, at de havde opsagt deres Tjeneste og agtede at flytte, for at han kunde udslette dem af Listen, og det var ligesaa nødvendigt, at de havde Pas eller Attest fra ham om, at de havde gjort Anmeldelse om Flytning, naar de henvendte sig til Præsten for at faa det ved Loven befalede Skudsmaal. Det hele er simpelt og naturligt; men det har ikke det mindste med noget Stavnsbaand at gjøre.

Hvis yderligere Bevis behøves derfor, kan der henvises til selve Affattelsen af de Passer, som Godsejerne udstedte for de Karle, der vilde flytte fra deres Gods. Jeg har været saa heldig i Gehejmearkivet at finde et Pas og Skudsmaal, saaledes som de udstedtes i Henhold til Forordningerne af 19. Februar 1701 og 8. Februar 1724. Det gjælder en Karl¹⁾, der i Tiden fra April 1724 til Oktober 1725 har skiftet 3 Gange Tjeneste paa forskellige Godser efter lovlig Opsigelse. De tre Godsejere have alle udstedt

¹⁾ Det kan tilføjes, at det af den Sag, hvortil dette Aktstykke hører, fremgaar, at Karlen baade var i Udskrivningsalderen og netop ved Legemsbygning særdeles skikket til Soldat.

deres Passer paa det samme Stykke stemplede Papir, og efter hvert Godsejerpas har vedkommende Præst skrevet det ved Loven paabudte Skudsmaal. Det første Godsejerpas lyder ordret saaledes: «Som nærværende Olle Mortensen, barnfød i Skarild Sogn og By paa mit Gods, sammesteds sin Tjeneste hos Faderen Morten Ollesøn opsagt haver og andensteds agter at søge sit Brød, altsaa gives ham dette paa Begjæring som et Pasbord, tjenstligst bedendes, at Velærværdige Hr. Christen Lund, Sognepræst til Skarild og Aarnborg Sogner hannem sit Skudsmaal om Hans Christendomsforhold ville behage herpaa at meddele.

Londen 12. April Ao. 1724.

Peder Madsen Lillelund.»

I det andet Godsejerpas hedder det blot, at Karlen efter lovlig Opsigelse er med dette Pas afskediget; i det tredje staar, at han lovlig har opsagt sin Tjeneste, «hvorfor han tilbørligen igjen med dette Passebord afskediges».

Det er værd i disse Passer at lægge Mærke til de Ord i det første, at Passet meddeles ham efter Begjæring, og i det tredje, at han tilbørligen med Passet afskediges. Havde Godsejeren kunnet nægte Tilladelsen til at flytte ind paa et andet Gods, ser enhver, at Udtrykkene maatte have været ganske andre. De, der staa, vise, at Passet ikke kunde nægtes.

Derfor have ogsaa Kristian VI's Ministre udtrykkelig udtalt om Forordningen af 8. Februar 1724, at dens Bestemmelser om Indretningen af Reserveruller ikke hindrede nogen fra lovlig at opsige sin Tjeneste, forlange Pas af Godsejeren, som denne var forpligtet til at give, og siden flytte til et andet Gods¹⁾. Dette er en autentisk Fortolk-

¹⁾ Betænkningen af 26. August 1732, det Stykke, der ikke er optaget i Mnemosyne. Jvfr. S. 605 Note.

ning af Forordningen, som ingen kan omstøde. Vi fores
altsaa ogsaa her til at maatte fastslaa, at der ikke under
Frederik IV hvilede noget Stavnsbaand paa Aldersklasserne
fra 14 til 35 Aar.

Resultatet af denne Undersøgelse bliver, at man maa
komme til en Opfattelse af Frederik IV's Forhold til Bonde-
standen, der stærkt afviger fra den gængse. Medens Tanken
om ved Indretningen af en Landmilits at lægge Udskrivningen
i Herremændenes Hænder og indføre et Stavnsbaand var
tydelig oppe hos hans Faders Raadgivere i Slutningen af
dennes Regering, gik han en anden Vej. Det er særlig
en Ære for ham, at han ikke paabød Stavnsbaandet, uagtet
det vilde have gjort det ulige lettere at gennemføre Ud-
skrivningen efter Lægder, ja, uagtet man kan sige, at dette
Udskrivningsprincip næsten med Konsekvens førte til et
Stavnsbaand som det eneste Middel til til at sikre sig, at
der kunde stilles Rekrutter fra Godsernes enkelte Lægder.
Naar han ikke lod Herremændene faa Udskrivningsretten,
kan det forklares af, at han vilde være vis paa at faa de
bedste Rekrutter, og det kunde kun opnaas, saafremt
Officererne stedse havde Myndighed til at kræve, at de
Karle skulde stilles for Sessionen, der mest vare skikkede
til at være Soldater. Men at han ikke gav efter for den
Fristelse at «lette Udskrivningen» ved at indføre Stavns-
baandet, var efter al Sandsynlighed en Virkning af den
samme Følelse eller, om man hellere vil, det samme Stats-
mandssyn, der bragte ham til at hæve Vornedskabet, nem-
lig Opfattelsen af, at Bonden burde være en fri Mand i
Danmark ligesaa godt, som han var det i Norge, og at
Soldatertjenesten altsaa ikke burde gjøre større Indskræk-

ninger i den personlige Frihed end højst nødvendigt. En saadan Indskrænkning var Forpligtelsen til, medens Tjenestetiden varede, at opholde sig indenfor et vist bestemt Omraade; men ingen kan fornuftigvis heri se noget stort Tryk eller andet end, hvad Forholdene med Nødvendighed krævede. Det var først hans Efterfølger, Kristian VI, der 1733 lod Bondestanden gjøre det store Skridt nedad ved baade at lade Herremændene faa Udskrivningsretten og at indføre Stavnsbaandet.

Det 18. Aarhundredes Jurister og Historikere, der havde Traditionen om Frederik IV som Bondestandens Velgjører, fandt denne Opfattelse fuldt berettiget ved hans Ophævelse af Vornedskabet, og det skræmmede dem ikke derfra, at de troede, han havde indført Stavnsbaandet. Dels havde dette, som de mente, været ulige kortere, end det senere blev, og uden de svære Tilføjelser af forskjellig Slags, det fik under hans Efterfølgere, dels mente de, at det havde været begrundet i Forholdenes daværende Natur, og ligesom de med Føje fandt det ulige lettere end Vornedskabet, saaledes holdt de det for langt mere stemmende med et fribaarnt Menneskes Ret; thi det var paa en Pligt overfor Staten, nemlig Pligten som Soldat, det var grundet, ikke som Vornedskabet paa et andet Menneskes Ejendomsret.

I vort Aarhundrede har Dommen om Frederik IV lydt ugunstigere. Idet man kom længere og længere bort fra Overbevisningen om hans velvillige Sind imod Bønderne, fandt man en højst uheldig Halvhed i hans Holdning overfor disse. Vi have i Begyndelsen af denne Afhandling set Vidnesbyrd om en saadan Opfattelse. Utvivlsomt vilde den være ulige mere rimelig end Begejstringen i forrige Aarhundredes Slutning for Fjerde Frederiks Minde som

Bondestandens Velgjører, saafremt det ikke viste sig, at den var bygget paa urigtige Forudsætninger.

Der er i denne Undersøgelse ikke lagt Dølgemaal paa, at der klæbede store Fejl ved Landmilitsens Indretning, særlig ved Lægdsordningen med dens ulige Fordeling af Soldaterbyrden og med den Forpligtelse, der paahvilede de enkelte Lægder at skulle stille Soldater, hvad enten der fandtes udskrivningsdygtigt Mandskab i dem eller ikke. Disse Fejl have været skjæbnesvangre, fordi de forøgede den Uvilje, som den nye Institution nødvendigvis maatte fremkalde i en Tid, da Følelsen af Soldaterpligten imod Fædrelandet var saa svag og Ulysten til at bøje sig for militær Tugt saa stor. Hvis de ikke havde været, vilde Kristian VI ikke have søgt Folkeyndest ved at ophæve Landmilitsen, og det vilde da ikke være blevet i en virkelig faretruende Skikkelse, at den faa Aar efter blev gjenoprettet. Den vilde have holdt sig i den engang givne Form, uden Stavnbaand og uden at Herremændene havde faaet Udskrivningsretten. Hvor langt bedre havde da ikke meget stillet sig her hjemme for Bondestanden i den følgende Tid!

Det kan heller ikke nægtes, at vi ved Landmilitsens Gjennemførelse under Frederik IV's Regering se en af Enevoldstidens vante Skyggesider i dens tidligere Periode. Det er Regeringens Mangel paa Evne til at faa Forordningerne nøjagtig efterlevede. Som Brist paa Lovlydighed hos Befolkningen var den ene Grund hertil, saaledes virkede ogsaa det højst uheldig, at Embedsstanden endnu kun var lidet duelig. Oven i Kjøbet viste Regeringen selv undertiden Slaphed i Gjennemførelsen af sine egne Forordninger og andre Bud, og den kontrollerede ikke tilstrækkelig, at de bleve overholdte. Det kan derfor ikke undre, at der tidt har

fundet Overgreb Sted fra Proprietærers Side, at disse, naar Lejligheden var gunstig for dem til at udøve Indflydelse paa, hvem af deres Bønder der blev udtaget til Soldat, ikke sjælden have misbrugt denne Lejlighed, og at de hist og her have baaret sig ad med deres unge Mandskab, som om der hvilede Stavnsbaand paa dette.

Men hverken Fejlene eller Misbrugene kunne retfærdiggjøre den Dom, der almindelig er fældet over Landmiliten og derved ogsaa over Frederik IV. Selve det, at han indførte den nye Væbning var rigtigt og patriotisk, det var et alvorligt Skridt fremad til, at Danmark kunde faa en national Hær, og de Fejl, der klæbede ved den, kunde rettes af hans Efterfølgere, uden at der blev røkket ved det væsenlige i Institutionen. Naar det er blevet paa-staaet, at han ved sin Landmilit tilintetgjorde eller svækkede Virkningerne af Vornedskabets Ophævelse, ja endog gjorde Bondestandens retslige Stilling værre end tidligere, tør det maaske haabes, at slige Domme for Fremtiden ville forstumme. Der kan være meget at dadle ved Frederik IV, baade naar man taler om ham som Menneske, og naar man ser paa hans Kongegjerning; men ligesom der er meget hos ham, der fortjener Anerkjendelse, saaledes skal det slaas fast, at intet i hans Ordning af Landmiliten formaar at overskygge den store Fortjeneste, han har, idet han ved Vornedskabets Ophævelse ikke blot opstillede et stort Frihedsprincip, men ogsaa gjorde en lykkeligere Udvikling mulig for Bonden i en stor Del af Riget. Han bør ikke i Historiens Dom lide for, hvad hans nærmeste Efterfølgere og deres Raadgivere have forbrudt. Det at-tende Aarhundredes Bondevenner have havt mere Ret i deres Lovprisning af hans Minde, end de selv vidste af.

Efterskrift.

Medens den ovenstaaende Afhandling blev trykt, traf jeg ved Undersøgelser i Gehejmearkivet paa et Referat af selve den Votering, som fandt Sted i den Kommission, Frederik IV i September 1700 (ovenfor S. 536) lod overveje Spørgsmaalet om Indførelse af en Landmilits¹⁾. Uagtet Forhandlingen kun vedrørte Spørgsmaalet i Almindelighed, indeholder Referatet dog Udtalelser af enkelte Medlemmer, der have en vis Interesse, naar man tænker paa Landmilitsens paafølgende Historie. Snart træffer man Bemærkninger om Forholdsregler, der ville være nødvendige til Gjennemførelsen af Kongens Ønsker, som f. Ex. naar Oversekretær D. Wibe ytrer, at man maa komme til at indføre Ruller over alt Mandkjønnet, for at man «kunde vide et vist Antal i hver Provins», eller naar Justitsraad Giese mener, at det vil være bedst at overlade Udskrivningen til Herremændene. Snart, og det er det almindeligste, bliver der omtalt Vanskeligheder, som det gjælder om at afværge, og som virkelig senere i høj Grad viste sig. Etatsraad Benzon gjør opmærksom paa, at det vil blive svært altid at have «et vist Tal øvet Landfolk, formedelst at Folkene rejser fra en Provins til en anden»; flere Medlemmer forudse, at saasnart det kommer til en Udskrivning, vil «en stor Mængde ungt Mandskab forstikke sig og gaa ud af Landet»; men størst Interesse har det maaske at se Knud Thott fremhæve den Mislighed, der vilde være forbunden med at udskrive Landsoldater efter Hartkornet, thi, sagde han, der vilde godt kunne findes «de 100 Tdr. Hartkorn, som ej havde en eneste ung Mandskab». Uheldigvis antydede han ikke tillige en anden Vej, man kunde

¹⁾ Protokol over Kommissioner fra 1696—1703.

gaa, og de andre Medlemmer af Kommissionen synes ikke at have delt hans Betænkelighed. Han mente ogsaa, at efter de Fortegnelser, man havde, kunde det «unge Mandkjøn», der var i Landet (o: udenfor Ryttergodset), ikke regnes højere end til 33000 Mand. Det vilde efter hans Overbevisning være nødvendigt, at der tillige skete Udskrivning paa Ryttergodset, «thi hvis det blev forskaaet, skulde de fleste unge Mandkjøn forstikke sig derhen».
